

Dr Ewa Markowska-Gos

Uniwersytet Rzeszowski
ORCID: 0000-0001-6494-4164

Immunizacja dziecka na Covid-19 jako etap realizacji Narodowego Programu Szczepień a władza rodzicielska. Obowiązek czy powinność?

Immunisation of a child against Covid-19 as a step in the implementation of the National Immunisation Program and parental authority. Duty or obligation?

Streszczenie

Zbliża się kolejna fala pandemii Covid-19, w związku z tym uzyskanie „odporności zbiorowej” należy uznać za priorytet w polityce prozdrowotnej państwa. Z uwagi na to, że nie osiągnięto w naszym społeczeństwie owego „progu bezpieczeństwa”, objęto dobrowolnym i nieodpłatnym szczepieniem (w ramach Narodowego Programu Szczepień) dzieci od dwunastego roku życia. Budzi to wiele kontrowersji w społeczeństwie, jak też w niektórych wąskich kręgach naukowców i lekarzy przede wszystkim z uwagi na stosunkowo krótki, jak twierdzą, okres prac nad szczepionką i możliwość wystąpienia w związku z tym dalekosiężnych (jak dotychczas niezbadanych) negatywnych skutki immunizacji. Artykuł ten stanowi próbę odpowiedzi na pytanie: czy poddanie dziecka w ramach realizacji władzy rodzicielskiej immunizacji na Covid-19 jest obowiązkiem rodziców/a wynikającym z treści stosunku prawnego, czy też tylko powinnością? Celem wszechstronnej analizy tej problematyki uznano za konieczne przedstawienie skutków pandemii, a także związanego z nią lockdownu w kontekście socjopsychologicznym; negatywnych konsekwencji e-learningu z perspektywy uczniów; istoty powszechnej immunizacji oraz preparatów przeciwko Covid 19; zagadnienia szczepienia uczniów w ramach realizacji kolejnego etapu Narodowego Programu Szczepień (pozytywne i negatywne aspekty); treści stosunku prawnego władzy rodzicielskiej, z eksplikacją obowiązków/uprawnień rodziców stanowiących wyznacznik w świetle regulacji prawnych ich kompetencji w zakresie poddania dziecka szczepieniu z uwzględnieniem 16-latków i ich *sui species* statusu w tym obszarze. Analiza istoty stosunku prawnego władzy rodzicielskiej prowadzi niewątpliwie do wniosku, że poddanie dziecka szczepieniu na Covid-19 należałoby traktować jako *obligatio* wynikające z jego treści zgodnie z ideą dobra dziecka i interesem społecznym, a nie powinności. Do paradygmatu powinności można by odwołać się rozpatrując realizację tej władzy z perspektywy ogółu społeczeństwa.

Słowa kluczowe: pandemia Covid-19, e-learning, immunizacja, odporność zbiorowiskowa, szczepionki przeciw Covid-19, władza rodzicielska.

Abstract

Another wave of the Covid-19 pandemic is approaching. Therefore, obtaining “collective immunity” should be considered a priority in the pro-health policy of the state. In view of the fact that the “safety threshold” has not been reached in our society – children from the age of twelve

years have been covered by voluntary and free vaccination (as part of the implementation of the National Vaccination Program). This raises a number of controversies in the general public as well as in some narrow circles of scientists and physicians – mainly due to the relatively short period of development of the vaccine, as they claim, and the possibility of far-reaching (and yet unexplored) negative consequences of immunisation. This article attempts to answer the question: Is the immunisation of a child against Covid-19 a duty of the parents arising out of a legal relationship as part of the exercise of parental authority or merely a duty? In order to comprehensively analyse this issue, it was deemed necessary to present: the effects of the pandemic, as well as the lockdown associated with it in the socio-psychological context; the negative consequences of e-learning from the perspective of students; the essence of universal immunisation and preparations against Covid-19; the issue of immunisation of students as part of the implementation of the next stage of the National Vaccination Program (positive and negative aspects); the content of the legal relationship of parental authority, with an explication of the duties/privileges of parents as a determinant in the light of legal regulations of their competence to have their child vaccinated, taking into account 16-year-olds and their sui species status in this area. The analysis of the essence of the legal relationship of parental authority undoubtedly leads to the conclusion that subjecting the child to vaccination against Covid-19 should be treated as an obligation arising from its content in accordance with the idea of the child's welfare and social interest, rather than a duty. The paradigm of duty could be referred to when considering the exercise of this power from the perspective of society at large.

Key words: Covid-19 pandemic, e-learning, immunisation, collective immunity, vaccination against Covid-19, parental authority.

1. Pandemia Covid-19 i jej skutki – wybrane aspekty

Zjawisko pandemii wywołane wirusem Covid przyniosło nieodwracalne straty zarówno wśród ludzi, jak i w sferze gospodarki, kultury itp. Pociągnęło za sobą nie tylko unicestwienie wielu istnień ludzkich w skali globalnej, ale również w wyniku konieczności wprowadzenia przez państwa lockdownu spowodowało:

- zamrożenie w jakimś stopniu niektórych obszarów w sferze kultury (przejawiające się np. w braku możliwości organizowania koncertów, zamknięciu muzeów, teatrów, kin, wystaw itp.) niezależnie od tego, czy ma się tu na myśli tę wyższą, czy też tzw. masową (stanowiącą niewątpliwie nieodzowny komponent funkcjonowania jednostki, jeśli chodzi o zaspokajanie potrzeb w rozumieniu Masłowa¹, a także realne źródło utrzymania ludzi ją tworzących, czy też związanych z nią zawodowo w inny sposób – obsługa techniczna, pracownicy instytucji itp.);
- zaburzenia w sferze gospodarki przejawiające się np. w zamrożeniu niektórych jej dziedzin (zamknięcie np. restauracji, hoteli, galerii), czy też w zakłóceniach w sferze popytu – podaży na niektóre produkty, które to/lub ich komponenty sprowadzane są z Chin, co spowodowało automatyczny wzrost cen.

¹ A.H. Maslow, *A Theory of Human Motivation*, "Psychological Review" 1943, 50(4), <http://psychclassics.yorku.ca/Maslow/motivation.htm>.

Doprowadziło to, pomimo podejmowania takich, a nie innych starań przez rząd RP (np. wdrożenie w życie tzw. tarcz finansowych) do pogorszenia się jakości życia obywateli, czego dowodem w Polsce jest m.in. osiągnięcie wysokiego poziomu inflacji. Warto zaznaczyć, że bezrobocie poszczególnych kategorii społeczno-zawodowych wykluczonych lockdownem, przeświadczenie pracodawców przedsiębiorstw prywatnych o konieczności utrzymania firm i ich pracowników wiązało się nie tylko z konsekwencjami natury ekonomicznej, tj. pauperyzacją, ale również psychicznej, co wydaje się oczywiste – tj. lęku, stresu wynikającego z poczucia niepewności o jutro, a nawet stanu traumy prowadzącej niekiedy nawet do samobójstw. Nie sposób pominąć tu służb medycznych, których niektórzy przedstawiciele aktywność zawodową przyplącali nie tylko chorobą, ale również życiem. Ponadto należy wspomnieć o nauczycielach na różnym poziomie edukacji zobligowanych przez stosunkowo długi czas do e-learningu przynoszącego, jak wiadomo, różny skutek z racji specyfiki owego procesu nauczania-uczenia się oraz ograniczonego niekiedy dostępu uczących się do niezbędnego sprzętu, a także zakłóceń technicznych niezależnych od człowieka (np. zawieszanie się systemu Teams czy Internetu), co prowadziło do permanentnego stresu tak kadry pedagogicznej, jak też uczniów/studentów. Lockdown przejawiający się w społecznej izolacji i konieczności nagłej, długofalowej, niemal całodobowej koegzystencji członków rodzin, na co wskazywali i wskazują psycholodzy, odbił się negatywnie na psychice niemal wszystkich, zwłaszcza zaś dzieci i młodzieży. Warto powołać się tu na następujące stwierdzenie Bartosza Krzyżaniaka, które wydaje się być wobec powyższego oczywiste, jednakże warte przytoczenia z uwagi na adekwatność ujęcia podejmowanego w niniejszym artykule zagadnienia: „izolacja społeczna, praca zdalna, niepewność związana z rozwojem pandemii, a także obawy o zdrowie swoje i najbliższych przyczyniają się do pogłębiania się traumy wielu osób. Coraz więcej skarży się na permanentny lęk, obniżenie nastroju czy przewlekłe napięcie. Co piąty Polak myśli o samobójstwie”² (owa konkluzja została sformułowana na podstawie przeprowadzonej przez niego analizy dotychczas zrealizowanych w tym przedmiocie badań naukowych na świecie i w Polsce).

Podobnie, jednakże bardziej obrazowo, ujmują to Anna Morawska-Borowiec i Jakub Borowiec: „Lista lęków w czasie pandemii jest bardzo długa. To lęk przed zarażeniem wirusem Sars-Cov-2, przed śmiercią własną oraz bliskich, lęk z powodu informacji o przepelnionych szpitalach i niewydolności służby zdrowia, lęk przed brakiem dostępu do lekarzy. Istotne są obawy natury ekonomicznej przed problemami finansowymi, zapaścią gospodarki i utratą pracy”³. Jak już

² B. Krzyżaniak, *Covid-19 wykańcza nas psychicznie. Pandemia a stan umysłu*, „Forbes”, 17 listopada 2020, <https://www.forbes.pl/gospodarka/wplyw-pandemii-covid-19-na-zdrowie-psychiczne-polakow-badania/5bq5r5f>.

³ A. Morawska-Borowiec, J. Borowiec, *Zdrowie psychiczne Polaków w garści pandemii*, „Twarze Depresji” 2021, nr 3, <https://twarzedepresji.pl/nr-3-2021/>.

wzmiankowano, izolacja społeczna w wyniku lockdownu wpłynęła negatywnie na stan psychiczny większości osób, co przełożyło się u niektórych na relacje rodzic – dziecko, człowiek bowiem jest z natury istotą społeczną, a więc kontakty międzyludzkie wynikają z jego naturalnych potrzeb. Krajowy konsultant w dziedzinie psychiatrii Piotr Gałęcki stwierdza, iż „brak bezpośredniego kontaktu z bliskimi osobami czy ludźmi z otoczenia to obiektywny stresor, który zaburza nasze funkcjonowanie psychologiczne”⁴. Podkreśla on ponadto, że zintensyfikowane w okresie izolacji spowodowanej pandemią porozumiewanie się / interakcje w sieci to kolejny dogodny fundament powstawania stanów lękowych u jednostki, a nawet stresu. Ów psychiatra racjonalizuje to następująco: „Komunikacja on-line nie daje odniesienia do otoczenia, postawy ciała rozmówcy itp., nie mamy dostępu do wielu nieświadomie uzyskiwanych informacji, które odczytujemy i są ważnym elementem komunikacji. Brak tego aspektu może wywoływać lęk, obawę, niepewność. Jest to coś nowego, czasem nieznanego, wywołuje to wówczas także określone konsekwencje biologiczne. Mamy większą aktywność wegetatywnego układu nerwowego: wzrost ciśnienia, napięcia czy redystrybucji krwi w naszym organizmie. To się dzieje poza naszą świadomością i wolą. Następuje mobilizacja prozapalnej części układu immunologicznego oraz zwiększona aktywacja osi: podwzgórze, przysadka, nadnercze, na końcu której wydzielany jest kortyzol”⁵, a jak powszechnie wiadomo, jest to hormon odpowiadający za stres. W dalszych rozważaniach, co wydaje się tu istotne, wyjaśnia on: „działa to dokładnie tak samo jak realna sytuacja zagrożenia. Przez dwa, trzy tygodnie jest to adaptacyjna reakcja pozwalająca na przystosowanie się, jednak jeśli trwa dłużej, to powoduje zmiany w naszym funkcjonowaniu. Ze względu na wzrost odczuwanego napięcia osoby, które były do tego predysponowane albo miały zaburzenia lękowe, będą znosić to gorzej”⁶.

Wyniki badań na temat negatywnego stanu psychicznego Polaków jako bezpośredniego skutku lockdownu są jednoznaczne. Konieczne jest jednakże podkreślenie, że to ludzie młodzi są najbardziej nimi dotknięci. Taki wniosek wysuwają zarówno psychologowie z Instytutu Psychologii PAN oraz z Instytutu Psychologii Uniwersytetu SWPS (N = 1098 osób, wiek – od 18 lat, metoda losowo-kwotowa), którzy stwierdzili, iż dotyczyło to najczęściej osób w kategorii wiekowej 18–24 lata⁷. Znajduje to potwierdzenie w raporcie Zbigniewa Izdebskiego *Zdrowie,*

⁴ Wywiad Polsat News z prof. Piotrem Gałęckim, *Jak pandemia wpływa na naszą psychikę? Jak wrócić do rzeczywistości? Ekspert tłumaczy*, <https://www.polsatnews.pl/wiadomosc/2020-05-31/jak-pandemia-wplywa-na-nasza-psychike-jak-wrocic-do-rzeczywistosci-ekspert-tlumaczy/>.

⁵ Tamże.

⁶ Tamże.

⁷ K. Hamer, M. Baran, raport: *Wpływ pandemii Covid-19 na emocje, zachowania i dobrostan Polaków*, 22 lutego 2021, s. 18, Instytut Psychologii PAN, Uniwersytet SWPS w Warszawie, ogólnopolski panel badawczy Ariadna, <https://covid19psychologiacom.files.wordpress.com/2021/02/raport-6.pdf>.

relacje w związkach i życie seksualne Polaków w czasach pandemii Covid-19 [N = 3 tys. osób w wieku 18+, sondaż diagnostyczny za pośrednictwem Internetu]⁸. Wynika z niego, iż respondenci w wieku 18–29 lat częściej w porównaniu z ankietowanymi z innych kategorii wiekowych deklarowali doświadczanie stanu złości, agresji, frustracji. Z. Izdebski stwierdza, że najsilniej odczuli oni samotność (41% ogółu badanych), a także silniej w porównaniu z innymi okresy przygnębienia, a nawet stany depresyjne (44% ogółu). Warto jeszcze podkreślić, że na pytanie: „Czy w czasie pandemii koronawirusa miała Pani/Pan okres załamania lub kryzysu psychicznego?” odpowiedzi twierdzącej udzieliło 53% uczniów i studentów, natomiast tylko 21% emerytów i rencistów⁹. Można by za autorem owego raportu racjonalizować to tym, że emeryci częściej niż osoby młodsze, chociażby z racji wieku, doświadczali problemów życiowych, a zasadne wydaje się tu założenie, że dysponują oni większym zasobem „mądrości życiowej” stanowiącej źródło kompetencji i umiejętności zmierzających do ich rozwiązania, a przynajmniej zniwelowania ich psychicznych skutków. Ponadto, na co wskazuje autor i co wydaje się być oczywiste, seniorzy częściej niż ktokolwiek inny doświadczają poczucia samotności. Tłumaczyć to można egotyzacją życia społecznego w skrajnej postaci przejawiającej się w stanie anomii w rozumieniu Emila Durkheima, czy też konsumpcjonizmem w stosunkach międzyludzkich charakteryzującym współczesne społeczeństwa epoki ponowoczesności, o czym pisze Zygmunt Bauman¹⁰.

2. E-learning i jego konsekwencje wobec uczniów

Analiza stanu psychiki społeczeństwa w okresie pandemii, a także temat niniejszego artykułu wymagają również przedstawienia uzyskanych wyników badań w tym przedmiocie przeprowadzonych wśród uczniów na różnym poziomie edukacji. Za wiarygodne odzwierciedlenie owego *status quo* należy uznać rezultaty badań panelowych przeprowadzonych wśród tych samych uczniów szkół podstawowych i ponadpodstawowych w wieku 12–19 lat zaprezentowanych w dwóch raportach kolejno opublikowanych przez Instytut Profilaktyki zintegrowanej w 2020 r.: *Młodzież w czasie epidemii*; *Młodzież w czasie epidemii. Komu jest najtrudniej?*¹¹ Przytaczane

⁸ Z. Izdebski, raport: *Zdrowie, relacje w związkach i życie seksualne Polaków w czasach pandemii Covid-19*, <https://www.uw.edu.pl/zdrowie-relacje-w-zwiazkach-i-zycie-seksualne-polakow/>.

⁹ Tamże.

¹⁰ G. Ritzer, *Klasyczna teoria socjologiczna*, przeł. H. Jankowska, Poznań 2004, s. 135, 136; Z. Bauman, *Ponowoczesność jako źródło cierpienia*, Warszawa 2004, s. 28.

¹¹ S. Grzelak, E. Siellawa-Kolbowska, M. Łuczka, M. Trefny, A. Grzelak, *Młodzież w czasie epidemii. Raport z wyników sondażu „Akcja Nawigacja – chroń siebie, wspieraj innych” przeprowadzonego w dniach 2–7 kwietnia*, cz. I, IPZIN, Warszawa 2020, <https://www.ipzin.org/images/>

przez znawców przedmiotu wnioski są następujące – uczucia, których częstotliwość uległa intensyfikacji w okresie pandemii, to: osamotnienie (odpowiednio: dziewczęta 56,7%; chłopcy 45,0%), smutek (odpowiednio: dziewczęta 49,1%, chłopcy 42,3%), irytacja (odpowiednio: dziewczęta 63,3%, chłopcy 47,8%), stan obawy (odpowiednio: dziewczęta 53,3%, chłopcy 28,0%), pasywność – „brak energii” (dziewczęta 60,7%; chłopcy 51,1%) (wyniki badań z kwietnia 2020 r. dotyczą stanu psychiki sprzed i podczas pandemii)¹², przy czym kondycja psychiczna badanych w świetle ich subiektywnych deklaracji przedstawiała się następująco: „dobra” (samopoczucie dobre, dobrze sobie radzę psychicznie) – dziewczęta 40%, chłopcy 55%; „średnia” (dobra ocena jednego z dwóch komponentów: samopoczucie dobre / dobrze sobie radzę psychicznie): dziewczęta 24%, chłopcy 23%; słaba (złe lub średnie samopoczucie/złe lub średnio radzę sobie psychicznie): dziewczęta 36%, chłopcy 23% (badania listopad/grudzień 2020)¹³. Szymon Grzelak i Dorota Żyro dokonując analizy uzyskanych przez Instytut wyników badań, stwierdzają: „Z obliczeń przeprowadzonych na danych z listopada 2020 roku (N = 1709) wynika, że osoby o słabej kondycji psychicznej w czasie epidemii nie tylko przeżywają więcej trudnych uczuć, ale charakteryzują się znacznie większą depresyjnością (wysokie wyniki na skali depresji)”¹⁴. Ich zdaniem e-learning osłabia jeszcze bardziej stan psychiczny uczniów będących już w słabej kondycji psychicznej¹⁵. Analiza zaprezentowanych wyników badań w zakresie stanu kondycji psychicznej badanych (rozpatrywanej w kategorii tym razem „dobra”, „zła”) w kontekście trudności, jakich doświadczają oni wskutek zdalnego nauczania-uczenia się, wskazuje, że zdecydowana większość uczniów o słabej kondycji psychicznej (częściej aniżeli ankietowani o „dobrej”) wymienia takie mankamenty e-learningu, jak np. przeciążenie materiałem szkolnym (odpowiednio: 65%; 39%); uciążliwość lekcji (42%, 21%), obawa przed problemami ze szkołą (55%, 27%), doświadczanie stresu szkolnego codziennie lub kilka razy w tygodniu (odpowiednio: 70%; 32%)¹⁶. Uzasadnione zatem jest domniemanie, na co wskazują autorzy, że u uczniów o najsłabszej

dokumenty/RAPORT_Modziedz_w_czasie_epidemii_2020_IPZIN.pdf; S. Grzelak, E. Siellawa-Kolbowska, M. Luczka, M. Trafny, A. Grzelak, *Młodzież w czasie epidemii. Komu jest najtrudniej. Raport z wyników sondażu „Akcja Nawigacja – chroń siebie, wspieraj innych” przeprowadzonego w dniach 2–9 kwietnia*, cz. II, IPZIN, Warszawa 2020, https://brzeg24.pl/wp-content/uploads/2020/04/RAPORT_Modziedz_w_czasie_epidemii_Komu_jest_najtrudniej_2020_IPZIN_Czesc_2.pdf.

¹² S. Grzelak, D. Żyro, *Jak wspierać uczniów po roku epidemii? Wyzwania i rekomendacje dla wychowania, profilaktyki i zdrowia psychicznego. Raport oparty na wynikach badań naukowych przeprowadzonych wśród uczniów, rodziców i nauczycieli w okresie od kwietnia 2020 do stycznia 2021*, Warszawa 2021, s. 20, https://www.ipzin.org/images/pdf/Raport_jak_wspierac_uczniow_po_roku_epidemii.pdf.

¹³ Tamże, s. 21.

¹⁴ Tamże, s. 22.

¹⁵ Tamże, s. 23.

¹⁶ Tamże.

kondycji psychicznej nastąpi dalsze pogłębienie się złego stanu psychicznego, a więc „będą w najgorszej formie psychicznej”¹⁷. Warto zaznaczyć, co podkreślają specjaliści, powołując się na konkretne wyniki badań, że nadmierne wykorzystywanie przez uczniów Internetu wskutek zdalnego nauczania doprowadziło do zachwiania u nich higieny cyfrowej, co jak stwierdza Jacek Pyżalski, ekspert PARPA, jest bezpośrednio powiązane z wieloma wskaźnikami zdrowia psychicznego i wymaga podjęcia działań profilaktycznych¹⁸. Zdaniem autorów e-learning osłabi jeszcze bardziej stan psychiczny uczniów o najsłabszej kondycji psychicznej, co przełoży się niewątpliwie na poziom ich osiągnięć w nauce, a optymalnie odzwierciedla to następujące stwierdzenie: „uczniowie o najsłabszej kondycji psychicznej zakończą okres nauki zdalnej w najgorszej formie psychofizycznej, jak i z największymi zaległościami w nauce”¹⁹.

W literaturze przedmiotu poruszane jest w związku z tym zagadnienie niepowodzeń szkolnych, tj. dydaktycznych i wychowawczych rozpatrywanych jako bezpośrednia konsekwencja zdalnego nauczania. Te pierwsze wiążą się, jak określa enumeratywnie i kompleksowo Zofia Frączek, „z trudnościami w opanowaniu przez uczniów wymagań zawartych w programie nauczania”²⁰. Jeżeli chodzi o drugie z wyżej wymienionych, optymalnie ich istotę oddaje L. Zarzecki: „to niezgodne z obowiązującymi normami społecznymi i utrudniające współzycie formy zachowań występujące u dzieci i młodzieży, niepoddające się zwykłym zabiegom wychowawczym, a spowodowane najczęściej niekorzystnymi warunkami życia i niewłaściwym wychowaniem przy jednoczesnym prawidłowym rozwoju intelektualnym jednostki”²¹. Wyniki badań w przedmiocie trudności dydaktycznych, które zostały przeprowadzone wśród uczniów w okresie e-learningu, wskazują przede wszystkim na trudności z percepcją przez nich materiału objętego programem nauczania wynikające z braku bezpośredniego kontaktu „face to face”, a niekiedy z umiejętności technicznych nauczycieli, czy też zakłóceń w sieci²². Kolejne negatywne aspekty zdalnego nauczania to brak bezpośredniego kontaktu z rówieśnikami, nadmierne prowadzące do znużenia korzystanie z Internetu, niemożność partycypacji w kołach zainteresowań, czy też innych zajęciach pozalekcyjnych, a tym samym rozwoju własnych pasji,

¹⁷ Tamże.

¹⁸ Tamże, s. 32.

¹⁹ Tamże, s. 23.

²⁰ Z. Frączek, *Niepowodzenia szkolne uczniów w czasie pandemii Covid-19 w perspektywie wybranych badań empirycznych* [w:] *Kultura – Przemiany – Edukacja. Myśl o wychowaniu. Teorie i zastosowania edukacyjne*, red. R. Pelczar, Z. Frączek, P. Juško, P. Karaś, H. Sommer, Rzeszów 2020, s. 77, 78.

²¹ L. Zarzecki, *Teoretyczne podstawy wychowania. Teoria i praktyka w zarysie*, Jelenia Góra 2012, s. 4.

²² S. Grzelak, D. Żyro, *Jak wspierać uczniów...*, s. 24; Z. Frączek, *Niepowodzenia szkolne...*, s. 85.

problemy z samodyscypliną i wewnętrzną mobilizacją w kwestii wykorzystania urządzeń elektronicznych w procesie nauczania-uczenia się, jak słusznie zauważa Z. Frączek, przejawiające się w lekceważeniu obowiązków szkolnych czy nieodrabianiu zadań²³. Ponadto można tu wskazać na pogorszenie się u niektórych osiągnięć w nauce, co można by racjonalizować koniecznością na ogół samodzielnej pracy ucznia, który nie zawsze z różnych przyczyn (poziom intelektualny, zdolności, dostęp do komputera, brak zainteresowania ze strony rodziców, czy też ich wiedzy z danej dziedziny, kompetencji lub umiejętności pedagogicznych, a także budżet rodziny uniemożliwiający skierowanie dziecka na korepetycje) był w stanie opanować w pełni treści objęte programem nauczania. Nauczyciele natomiast wskazywali na następujące mankamenty zdalnego nauczania: czasochłonność procesu nauczania, braki w sprzęcie elektronicznym tak wśród nauczycieli, jak też uczniów, problemy z obsługą przez uczniów niektórych programów, platform, komunikatorów, trudności w rzetelnej weryfikacji wiedzy uczniów, zmiana roli nauczyciela z wyjaśniającej/wspierającej na podającą (zlecającą prace do wykonania), a także chaos organizacyjny przy wdrażaniu e-learningu²⁴. Jeśli chodzi natomiast o trudności wychowawcze, to w literaturze przedmiotu wskazuje się np. na utrudnianie nauczycielowi prowadzenia lekcji, wyciszanie lub wyrzucanie z grupy zajęciowej kolegów/koleżanek z klasy, komentarze deprecjonujące niektórych uczniów w grupie rówieśniczej, uciekanie się uczących do oszustw podczas rozwiązywania testów, sprawdzianów²⁵. Podjęcie zagadnienia trudności wychowawczych wynikłych ze zdalnego nauczania wymaga ponadto przytoczenia następującego stwierdzenia specjalistów opierającego się na wynikach badań w przedmiocie edukacji zdalnej, które odzwierciedla zaistnienie niepokojącego, tak z perspektywy pedagogicznej, jak też psychologicznej, *status quo*, a mianowicie: „W czasie nauczania zdalnego i izolacji społecznej największym bezpośrednim zagrożeniem, jeśli chodzi o zachowania ryzykowne i problemowe, wydaje się cyberprzemoc, z drugiej zaś uzależnienie behawioralne związane z korzystaniem z Internetu i urządzeń cyfrowych”²⁶. Powyższe rozważania jednoznacznie prowadzą do konkluzji o konieczności wsparcia wychowawczego, profilaktycznego i pomocowego dzieci i młodzieży, a także podwyższania kultury pedagogicznej rodziców w obszarze mediatyzacji społeczeństwa za pośrednictwem Internetu.

Warto jednakże nadmienić tu o niektórych pozytywnych aspektach zdalnego nauczania w opiniach niektórych uczniów, takich jak: optymalizacja zarządzania

²³ Z. Frączek, *Niepowodzenia szkolne...*, s. 85, 86.

²⁴ Tamże, s. 85; M. Plebańska, A. Szyller, M. Sieńczewska, *Edukacja zdalna w czasach Covid-19. Raport z badania – czerwiec 2020, UW, Warszawa 2020*, https://files.librus.pl/articles/00pic/20/07/09/librus/a_nauczanie_zdalne_oczami_nauczycieli_i_uczniow_RAPORT.pdf.

²⁵ Z. Frączek, *Niepowodzenia szkolne...*, s. 85, 86.

²⁶ S. Grzelak, D. Żyro, *Jak wspierać uczniów...*, s. 31, 32.

budżetem czasu wolnego, wdrożenie w życie codzienne samodyscypliny i systematyczności – jako wymóg efektywnej samodzielnej nauki²⁷.

Nauczyciele z kolei wskazywali m.in. na rozwój własnego kapitału intelektualnego u niektórych uczniów o wysokim poziomie osiągnięć w nauce i względnie wysokim poziomie odporności psychicznej²⁸.

3. Immunizacja społeczeństwa na Covid-19 a przeciwdziałanie pandemii

Kolejne fale pandemii ujawniły bezsilność człowieka wobec natury, a także, co wydaje się być oczywiste, państwa jako organizacji społeczeństwa, którego jednym z zasadniczych, jak się wydaje, celów (wyłączając rządy autorytarne) jest na ogół dobro obywateli jako m.in. gwarant społecznej homeostazy. Przedsięwzięto niezbędne kroki na całym świecie w sferze nauki do intensyfikacji działań mających na celu wynalezienie szczepionki przeciwko Covid-19, co przyniosło oczekiwany efekt i doprowadziło do immunizacji społeczeństw poszczególnych państw na zróżnicowanym poziomie celem zniwelowanie owego zjawiska. Eksperci z dziedziny medycyny wskazują, że konieczne jest osiągnięcie w danym społeczeństwie tzw. odporności stadnej, którą można osiągnąć wyłącznie przez zaszczepienie konkretnego odsetka obywateli.

„Odporność zbiorowiskowa” (stadna/grupowa) stanowi niejako ochronę osób nieuodpornionych wskutek zaszczepienia znacznego odsetka danej populacji, ponieważ funkcjonowanie w niej osób uodpornionych zmniejsza prawdopodobieństwo zachorowania jednostek nieuodpornionych²⁹. Jacek Witkowski – prezes Polskiego Towarzystwa Immunologii Doświadczalnej i Klinicznej w sposób zwięzły i zrozumiały, a także wnikliwy wyjaśnia w związku z tym, że: „systemy odpornościowe tych osób wytworzą odpowiednie komórki, a te z kolei wyprodukują przeciwciała, które w założeniu powinny neutralizować wirusa u odpornej osoby, tak aby nie wywoływał on objawów choroby. Im więcej osób w danej populacji uzyska taką odporność, tym lepiej jest chroniona grupa osób z niską odpornością. Po prostu dochodzi do przerwania łańcucha epidemii”³⁰.

²⁷ M. Plebańska, A. Szyller, M. Sieńczewska, *Edukacja zdalna...*, s. 43.

²⁸ S. Grzelak, D. Żyro, *Jak wspierać uczniów...*, s. 23.

²⁹ P. Stefanoff, *Na czym polega odporność zbiorowiskowa?*, <http://szczepienia.pzh.gov.pl/wszystko-o-szczepieniach/co-to-jest-odpornosc-zbiorowiskowa/>.

³⁰ WP. abcZdrowie, T. Kolesnychenko, *Koronawirus. Jesteśmy blisko odporności stadnej. Naukowcy nie są zgodni. Fragment wywiadu dla WP abcZdrowie przeprowadzonego z Jakiem Witkowskim, prezesem Polskiego Towarzystwa Immunologii Doświadczalnej i Klinicznej*, <https://portal.abczdrowie.pl/koronawirus-jestesmy-blisko-odpornosci-stadnej-naukowcy-wystarczy-ze-zakazi-sie-10-20-proc-populacji>.

Mówi się w związku z tym na gruncie literatury przedmiotu, a także w praktyce medycznej o „progu odporności zbiorowiskowej”, a oznacza on konieczność zaszczepienia w zależności od rodzaju choroby zakaźnej, tj. przenoszonej przez ludzi, konkretnego odsetka danej populacji (i tak w przypadku np. różyczki wynosi on 83–86%, odry 95%, zaś krztuśca 92–94%, a świnki 75–86%), aby zapobiec rozprzestrzenianiu się choroby, czy też wystąpieniu epidemii³¹. Osiągnięcie w konkretnej populacji tego wskaźnika immunizacji osób stanowi zatem właśnie ów „próg bezpieczeństwa”, po przekroczeniu którego liczba zakażonych zaczyna maleć. Chroni to, jak wspomniano, nie tylko osobę zaszczepioną, ale również tych najsłabszych, którzy z racji przeciwwskazań (np. przewlekłe choroby, transplantacje, HIV itp.) nie mogą poddać się immunizacji. Im więcej osób jest zaszczepionych, tym owa odporność jest większa, a tym samym całe społeczeństwo jest bardziej chronione przed chorobą zakaźną³². Zdaniem prof. dra hab. Ernesta Kuchera, specjalisty chorób zakaźnych z Warszawskiego Uniwersytetu Medycznego, konieczne było dotychczas zaszczepienie 70% społeczeństwa w Polsce, natomiast wobec wirusa Delta – mutanta Covid-19 niezbędne jest poddanie immunizacji 86% obywateli³³. Jeśli chodzi o SARS-CoV-2, to ów wskaźnik nie jest jednolity, co wynika z zaistnienia różnorodnych wariantów owego wirusa i wynosi odpowiednio: z Wuhan ok. 3 (jedna osoba zakaża średnio 3 kolejne osoby), w różnych populacjach od 2,5 do 3,5; Alfa 4,5 (jeden zakażony zaraża 4,5 osoby), delta 7 (jedna chory przenosi wirus na prawie 7 osób)³⁴.

4. Narodowy Program Szczepień w Polsce jako instrument polityki państwa dla osiągnięcia „odporności zbiorowiskowej”

Istnieją trzy instrumenty powszechnie stosowane przez rządy poszczególnych państw, które wykorzystało również państwo polskie celem przeciwdziałania rozwojowi pandemii czy jej unicestwienia:

- obligatoryjne stosowanie przez obywateli środków ostrożności (noszenie maseczek, dystans społeczny – konieczność zachowania odpowiedniej odległości między znajdującymi się blisko osobami);
- lockdown polegający na izolacji społecznej;
- szczepienia.

³¹ Tamże.

³² Tamże.

³³ PAP, *Ilu Polaków trzeba zaszczepić na Covid-19, by powstrzymać pandemię? Ekspert wyjaśnia, 3 grudnia 2020 r.*, <https://businessinsider.com.pl/wiadomosci/szczepionka-na-covid-19-ilu-polakow-trzeba-zaszczepic-by-zatrzymac-pandemie/8kd06wk>; P. Stefanoff, *Na czym polega odporność...*

³⁴ Szczepienia Info, Narodowy Instytut Zdrowia Publicznego, *Co to jest odporność zbiorowiskowa?*, <https://szczepienia.pzh.gov.pl/wszystko-o-szczepieniach/co-to-jest-odpornosc-zbiorowiskowa/>.

Ponadto wystąpienie w społeczeństwie RP epidemii, a tym bardziej w skali globalnej – pandemii, można uznać za realną przesłankę ogłoszenia przez państwo stanu wyjątkowego, co uczyniły rządy niektórych krajów, np. Włochy.

W związku z wynalezieniem szczepionki na Covid-19, a także z intensyfikacją działań podjętych przez Unię Europejską mających na celu jak największe jej udostępnienie dla możliwie najszerszego kręgu osób państwo polskie wdrożyło w życie w 2020 r. Narodowy Program Szczepień. Polska w sumie zakupiła szczepionki od takich producentów, jak Astra Zeneca, Janssen Pharmaceutica NV/Johnson&Johnson, Pfizer/BioNTec, Moderna. Konieczne jest tu zaznaczenie, że preparaty Pfizer/BioNTec oraz Moderna opierają się na technologii m-RNA powszechnie uznawanej za nowatorską³⁵.

Przewidziano kolejne etapy jego realizacji, przyjmując za kryterium kategorie osób, które winny być najpierw zaszczepione, a więc służby medyczne, mieszkańcy domów pomocy społecznej i pacjenci zakładów leczniczo-opiekuńczych, osoby powyżej 60 roku życia, służby mundurowe wspomagające walkę z Covid-19 oraz zapewniające bezpieczeństwo państwa. Do grupy 0 na początku stycznia 2021 r. włączono też rodziców wcześniaków³⁶.

Warto wymienić poszczególne etapy:

- etap „zerowy”: pracownicy sektora ochrony zdrowia (personel medyczny, pracownicy DPS i pracownicy MOPS oraz personel pomocniczy i administracyjny w placówkach medycznych, w tym w stacjach sanitarno-epidemiologicznych); rodzice wcześniaków;
- etap pierwszy: pensjonariusze i pracownicy domów pomocy społecznej oraz zakładów opiekuńczo-leczniczych, pielęgnacyjno-opiekuńczych i innych miejsc stacjonarnego pobytu, osoby starsze powyżej 60 roku życia, służby mundurowe, w tym wojska obrony terytorialnej;
- etap drugi: kluczowe grupy zawodowe: pracownicy sektora edukacji, pracownicy sektorów infrastruktury krytycznej, transportu publicznego, urzędnicy bezpośrednio zaangażowani w zwalczanie epidemii (np. pracownicy stacji epidemiologiczno-sanitarnych), osoby w wieku poniżej 60 roku życia z chorobami przewlekłymi zwiększającymi ryzyko ciężkiego przebiegu Covid-19;
- etap trzeci: przedsiębiorcy i pracownicy sektorów zamkniętych na mocy rozporządzeń ustanawiających określone ograniczenia, nakazy i zakazy w związku z wystąpieniem stanu epidemii i powszechnym szczepieniem pozostałej części pełnoletnich obywateli³⁷;
- czwarty etap z kolei opiera się na idei powszechności szczepień, przy czym należy podkreślić przyjęcie zasady dobrowolności i nieodpłatności. Od 10 maja

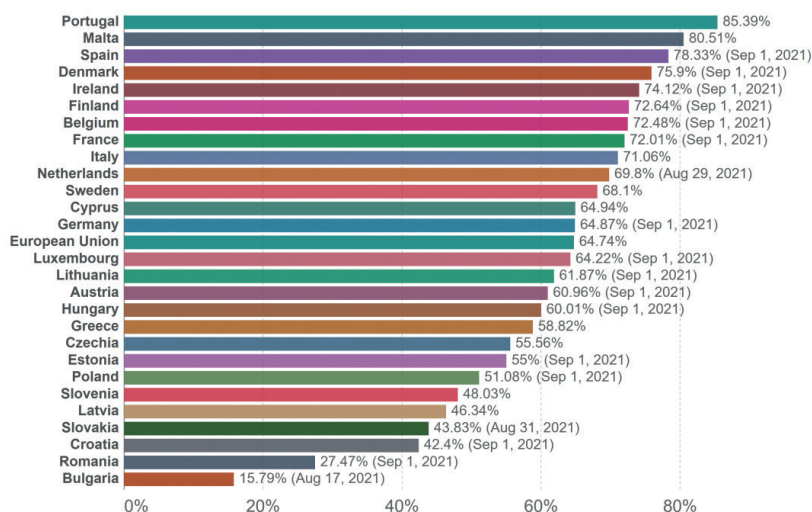
³⁵ Tamże.

³⁶ NCZAS.COM, *Koronawirus. Wiadomości Polska. Etapy Narodowego Programu Szczepień. Do którego należysz?*, 16 grudnia 2020, <https://nczas.com/2020/12/16/etapy-narodowego-programu-szczepien-do-ktorego-nalezysz/>.

³⁷ Tamże.

2021 r. ruszyła rejestracja na szczepienie przeciw Covid-19 dla wszystkich chętnych pełnoletnich osób, zaś od 17 maja tegoż roku istnieje możliwość zaszczepienia się przez 16- i 17-latków, a od 7 czerwca 2021 r. szczepionkę mogą przyjąć dzieci od 12 roku życia³⁸. Trzeba podkreślić tutaj, że specjaliści sygnalizują o potencjalnej rekomendacji szczepienia dzieci powyżej 5 roku życia³⁹.

- etap piąty: warto zaznaczyć, iż dotychczas uznano za optymalne dla osiągnięcia odporności immunologicznej organizmu (tylko na pewien okres) przyjęcie przez osobę dwóch dawek szczepionek (druga dawka po upływie 21 dni od przyjęcia pierwszej).

Wykres 1. Odsetek osób zaszczepionych co najmniej 1 dawką szczepionki przeciw Covid-19 w krajach UE

Źródło: Our World in Data; Zespół 300Gospodarki.pl, raport z 3 września 2021 r.: *Polska na 21 miejscu w UE pod względem zaszczepionych osób*, <https://300gospodarka.pl/wykres-dnia/polska-miejsce-w-europie-szczepienia-covid-19>.

Od 1 września 2021 r. zaistniała możliwość rejestracji na podanie trzeciej dawki (po upływie 28 dni od drugiej immunizacji), co dotyczy wyłącznie określonych kategorii osób, tj. pacjentów otrzymujących aktywne leczenie onkologiczne, po przeszczepach narządowych, po przeszczepie komórek macierzystych w ciągu dwóch lat,

³⁸ *Szczepienia przeciwko Covid-19. Od kiedy mogą się zaszczepić? Wszystkie osoby, które skończyły 12 lat, mogą zapisywać się na szczepienia przeciwko Covid-19*, <https://www.gov.pl/web/szczepimysie/od-kiedy-moge-sie-zaszczepic>.

³⁹ *Dziennik.pl, Kiedy w Polsce będzie rekomendacja szczepienia przeciwko Covid-19 dzieci powyżej 5 lat, PAP*, <https://zdrowie.dziennik.pl/profilaktyka/artykuly/8252271,szczepienie-przeciwko-covid-19-dla-dzieci-po-5-roku-zycia.html>.

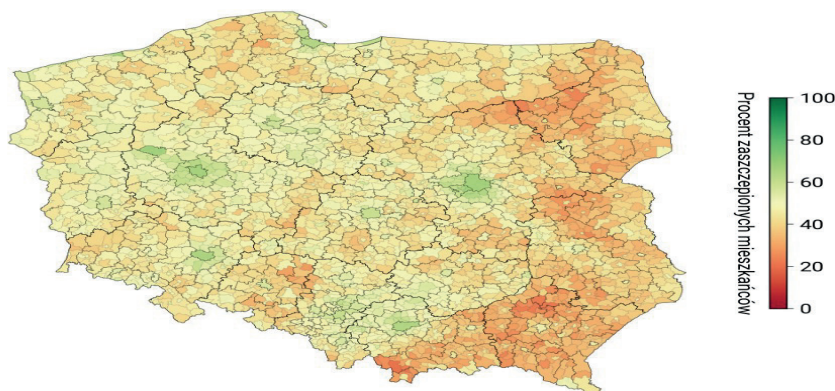
z niedoborem odporności, zakażonych wirusem HIV, przyjmujących leki hamujące odporność immunologiczną, dializowanych z powodu niewydolności nerek⁴⁰.

Z kolei od 24 września 2021 r. możliwość zaszczepienia się na Covid trzecią dawką tzw. przypominającą uzyskały osoby po pięćdziesiątym roku życia pod warunkiem upływu 6 miesięcy od daty pełnego zaszczepienia oraz pracownicy sektora medycznego⁴¹.

Warto zaznaczyć, że objęcie dobrowolnym szczepieniem dzieci od 12 roku życia racjonalizowane jest przede wszystkim tym, że jak dotychczas nie osiągnięto poziomu immunizacji społeczeństwa niezbędnego do uzyskania „odporności zbiorowej”.

Za zasadne należy uznać przedstawienie w związku z tym stanu immunizacji polskiego społeczeństwa w zestawieniu z państwami UE (zob. wykres 1).

Z kolei zróżnicowanie procesu immunizacji w Polsce (stan na 18 września 2021 r.) z perspektywy poszczególnych województw oraz gmin obrazuje rys. 1.

Rys. 1. Szczepienia w gminach

Źródło: Strona Zdrowia, *Ile osób zaszczepiło się przeciwko koronawirusowi? Najnowsze statystyki na 18 września 2021 r. Jak Polska wypada na tle świata?*, <https://stronazdrowia.pl/szczepionka-przeciwko-koronawirusowi-w-polsce-ile-osob-jest-juz-zaszczepionych-najnowsze-dane-na-6102021/ar/c14p1-21175039>.

Rozprzestrzenianie się na świecie mutacji wirusa Covid-19 (wirus Alfa ujawniony jesienią 2020 r. w Wielkiej Brytanii i Delta w Indiach) stanowi realne

⁴⁰ M. Krasicka, *Trzecia dawka szczepionki na Covid-19. Kiedy będą mogły się zaszczepić osoby spoza wymienionych przez MZ grup*, <https://portal.abczdrowie.pl/trzecia-dawka-szczepionki-na-covid-19-kiedy-beda-mogly-sie-zaszczepic-osoby-spoza-wymienionych-przez-mz-grup>.

⁴¹ A. Bartkiewicz, *Kto może się rejestrować się na szczepienie trzecią dawką od 24 września*, „Rzeczpospolita”, 24 września 2021 r., <https://www.msn.com/pl-pl/wiadomosci/other/kto-mo%C5%BCe-rejestrowa%C4%87-si%C4%99-na-szczepienie-trzeci%C4%85-dawk%C4%85-od-24-wrze%C5%9Bnia/ar-AAOLwfu>.

niebezpieczeństwo wystąpienia czwartej fali pandemii. Istnieje zgodność wśród znawców przedmiotu w kwestii tego, że wariant Delta jest o 40–60% bardziej zakaźny niż Alfa⁴². Jak stwierdza Stephan Polhman, „łatwiej niż starsze warianty wnika do komórek, co może być przyczyną zwiększonej transmisji i ciężkiego przebiegu zakażenia”⁴³. W związku z tym rząd polski celem intensyfikacji procesu immunizacji społeczeństwa i zachęty Polaków do zaszczepienia się w ramach realizacji Narodowego Programu Szczepień zainicjował od 1 lipca loterię realizowaną przez Totalizator Sportowy przy współudziale Spółek Skarbu Państwa, w ramach której przewiduje się nagrody pieniężne (finalna 1 mln zł), hulajnogi elektryczne, samochody elektryczne)⁴⁴. Niestety nie odniosło to oczekiwanych rezultatów. Na dzień 6 października 2021 r. odnotowano ponad 37 mln szczepień (37 708 589), w tym 119 893 557 Polaków zostało zaszczepionych pierwszą dawką, zaś za w pełni zaszczepionych należy uznać 19 550 834 osoby (jednodawkowe zaszczepienie szczepionką Johnson & Johnson, przyjęcie drugiej dawki Astra Zeneca, Moderna, Pfizer/BION Tech)⁴⁵.

Rząd polski rozważa kolejne, jednakże bardziej drastyczne, bo ingerujące w wolność obywateli, rozwiązanie prawne wzorem innych krajów (np. Francji) obwarowane swoistym przymusem stosowanym względem pracownika przez pracodawcę przejawiającym się w uprawnieniu zażądania przez niego dokumentu potwierdzającego zaszczepienie, a w sytuacji jego braku – skierowania go na bezpłatny urlop, co wywołuje kontrowersje w środowisku prawniczym (RODO, kodeks pracy)⁴⁶. Jednakże jednoznacznego właściwie potwierdzenia zasadności owego rozwiązania na gruncie przepisów prawa należałoby się doszukiwać w treści art. 221 §4 kodeksu pracy⁴⁷.

5. Immunizacja dzieci na Covid-19 w Polsce i jej realizacja

Jak już wspomniano, w ramach Narodowego Programu Szczepień objęto dobrowolną immunizacją dzieci od 12 roku życia (wymagana jest zgoda przedstawiciela

⁴² D. Romanowska, *Wariant delta odpowiedzialny za czwartą falę pandemii*, „Newsweek”, 8 lipca 2021, <https://www.newsweek.pl/wiedza/nauka/koronawirus-i-odpornosc-stadna-czy-czeka-nas-czwarta-fala-wariant-delta/z29gcd0>.

⁴³ Tamże.

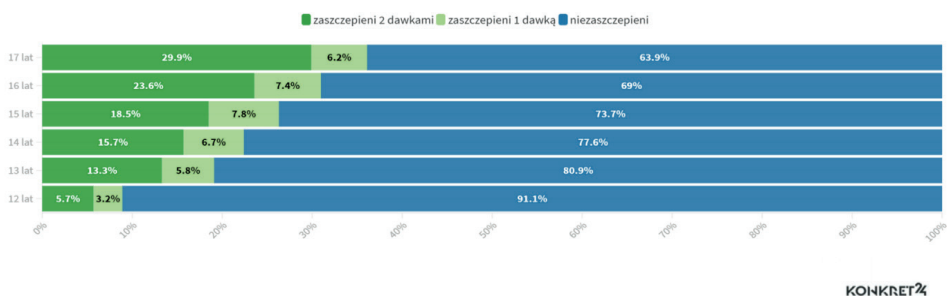
⁴⁴ PAP, *1 lipca 2021 r. Wystartowała loteria Narodowego Programu Szczepień*, <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C901981%2Cwystartowala-loteria-narodowego-programu-szczepien.html>.

⁴⁵ Tvn24.pl, raport: *Koronawirus w Polsce. Mapa zakażeń. Ile szczepień wykonano?*, <https://tvn24.pl/polska/koronawirus-w-polsce-mapa-zakazen-ile-szczepien-ile-nowych-przypadkow-wykryto-6-pazdziernika-2021-4344739>.

⁴⁶ Rynek zdrowia.pl, *Pracodawca sprawdzi zaszczepienie pracownika. Jest gotowy projekt przepisów. Znamy szczegóły*, PAP, <https://www.rynekzdrowia.pl/Prawo/Firma-sprawdzi-szczepienia-pracownikow-MZ-ma-gotowy-projekt-Znamy-szczegoly,224047,2.html>.

⁴⁷ M. Janion, K. Jędrzejczyk, *I bez zmiany przepisów można pytać o zaszczepienia*, „Rzeczpospolita”, 22 września 2021, nr 221(12072).

ustawowego rodzica/opiekuna prawnego małoletniego). Liczba zaszczepionych nastolatków, jak wskazują dane resortu zdrowia, nie jest zbyt wysoka⁴⁸ (zob. wykres 2).

Wykres 2. Procent nastolatków w Polsce zaszczepionych na Covid-19 (stan na 25 sierpnia 2021 r.)

Źródło: Ministerstwo Zdrowia, GUS.

Z kolei dane zaprezentowane w tej kwestii na dzień 14 września 2021 r. przez MEiN wskazują, że 35% populacji uczniów w kategorii wiekowej 12–18 lat zostało zaszczepionych, przy czym największy odsetek w województwie mazowieckim, najniższy zaś w podkarpackim⁴⁹.

W poszczególnych kategoriach wiekowych przedstawia się to następująco:

- 12-latkowie – 21,97%;
- 13-latkowie – 27,7%;
- 14-latkowie – 31,54%;
- 15-latkowie – 35,18%;
- 16-latkowie – 40,2%;
- 17-latkowie – 43,14%;
- 18-latkowie – 46,47%⁵⁰.

Można zatem mówić o wyraźnej tendencji wzrostowej przebiegu immunizacji wraz z wiekiem uczniów, przy czym niemal połowa populacji uczniów w wieku 18 lat zaszczepiła się. Jako że są to osoby pełnoletnie, posiadające pełną zdolność

⁴⁸ Tvn24.pl, raport: *Niespełna jedna czwarta młodzieży w wieku 12–17 lat przyszła na szczepienie*, <https://konkret24.tvn24.pl/polska,108/czarnek-od-30-do-40-procent-nastolatkow-juz-zaszczepionych-publikujemy-dane,1075178.html>.

⁴⁹ Tvn24, *Szczepienie w szkołach: jak duże jest zainteresowanie?*, <https://www.medexpress.pl/jak-duze-jest-zainteresowanie/82795>; L. Rudziński, *Szczepienia dzieci w wieku 12–18 lat. Ilu uczniów się już zaszczepiło?*, <https://stronazdrowia.pl/szczepienia-dzieci-w-wieku-1218-lat-ilu-uczniow-juz-sie-zaszczepilo/ar/c1-15802250>.

⁵⁰ T. Dereszyński, *Szczepienie uczniów w szkołach od 1 września 2021. Wytyczne MEiN dla szkół. Jaki jest procent zaszczepionych wśród uczniów?*, „Polska Times”, 19 sierpnia 2021, <https://polskatimes.pl/szczepienie-uczniow-w-szkolach-od-1-wrzesnia-2021-wytyczne-mein-dla-szkol-jaki-jest-procent-zaszczepionych-wsrod-uczniow/ar/c1-15762184>.

do czynności prawnych, poddanie się przez nich immunizacji nie wymagało już zgody przedstawiciela ustawowego. Warto zaznaczyć, że zgoda ta nie jest również wymagana w odniesieniu do osób, które ukończyły 16 lat⁵¹.

Taki poziom immunizacji na Covid-19 i *in genere* w społeczeństwie polskim należałoby racjonalizować intensyfikacją od pewnego czasu społecznego ruchu integrującego przeciwników (obowiązkowych) szczepień dzieci w Stowarzyszenie „Stop NOP”, którego zwolennicy i działacze nie tylko organizują marsze, pikety, ale również przejawiają intensywną aktywność za pośrednictwem Internetu, co nie jest obojętne, mając na uwadze to, że stanowi on obecnie w społeczeństwie istotne źródło informacji. Powołując się przede wszystkim na niepożądane odczyny poszczepienne, nie zawsze w ich opinii o uniwersalnych, obojętnych dla zdrowia dziecka skutkach. Argumenty przez nich wskazywane są następujące:

- „umieralność na choroby zakaźne spada już od dawna i nie ma to związku z wprowadzaniem szczepień”;
- „zachorowalność też spadała, szczepienia nie zmieniły owego trendu”;
- „szczepienia chronią przed łagodnymi chorobami, które lepiej przechorować”;
- „w USA istnieje rządowa baza danych, według której szczepienia okaleczają i zabijają tysiące dzieci rocznie”;
- „choroba dziecka pojawiła się zaraz po szczepieniu”;
- „szczepionki zawierają różne groźne toksyny, rtęć, trutkę na szczury, aluminium”;
- „te właśnie toksyny (lub uszkodzenia układu odpornościowego wywołane przez samo szczepienie) są przyczyną autyzmu”;
- „za granica sądy przyznają odszkodowania autystycznym ofiarom szczepień”;
- „istnieją też badania naukowe o szkodliwości czy nieskuteczności szczepień”;
- „szczepionki zawierają fragmenty usuniętych płodów”;
- „dzieci nieszczepione są zdrowsze od szczepionych”;
- „gdy wybucha epidemia, chorują głównie osoby szczepione”;
- „szczepienia przeciążają odporność dziecka”;
- „mamy wolność – jedni niech szczepią, inni niech nie szczepią”⁵².

Należy podkreślić, że przytoczane powyżej stwierdzenia są wyraźnie kwestionowane przez przedstawicieli nauk medycznych, czy też mikrobiologów, chociaż znajdują one w środowisku naukowym oraz medycznym – lekarskim – pojedynczych, tj. tworzących wąski krąg, zwolenników⁵³.

⁵¹ Art. 34 ust. 1 i ust. 4 ustawy o zawodach lekarza i lekarza dentyisty (t.j. Dz.U. 2021, poz. 790, 1559), <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970280152/U/D19970152Lj.pdf>.

⁵² B. Kuzia, *Szczepienia. Nie daj się oszukiwać*, „Gazeta Wyborcza”, 7 stycznia 2015, <https://www.google.com/search?q=KuziaB.%2CSzczepienia.Nie+daj+sie+oszukiwac+%2CGazeta+Wyborcza+%2Cz+7.1%2C+2015+r.&oq=KuziaB&aqs=chrome.0.69i>.

⁵³ K.A. Marchewka, A. Majewska, G. Młynarczyk, *Działalność ruchu antyszczepieniowego, rola środków masowego komunikowania oraz wpływ poglądów religijnych na postawę wobec szczepień ochronnych*, „Postępy Mikrobiologii” 2015, s. 95–102, <http://www.pm.microbiology.pl/web/>

Za priorytetowy argument przeciwników szczepienia na Covid-19 należy uznać to, że wprowadzenie niektórych preparatów służących owej immunizacji do obrotu, z perspektywy czasu prac naukowców nad nimi, a także zastosowanie do ich produkcji technologii m-RNA należy traktować tylko i wyłącznie w kategorii eksperymentu, co sugerowane jest w gronie niektórych polskich naukowców i lekarzy, a także prawnika Witolda Gadowskiego (rozpowszechnione na skalę masową za pośrednictwem prasy i Internetu)⁵⁴. Uzasadnione wydaje się zatem pytanie o skutki szczepienia w odległej perspektywie czasowej. Przekłada się to w pewnym stopniu na wyniki badań przeprowadzonych przez Państwowy Instytut Ekonomii w przedmiocie postaw Polaków wobec szczepień przeciwko Covid: 36% ich przeciwników wyraziło opinię, że „szczepionka została zbyt szybko wyprodukowana”, a 35% wskazało natomiast na „powikłania i konsekwencje zdrowotne”⁵⁵.

W tym miejscu należy nadmienić o istocie technologii m-RNA. Jeśli chodzi o szczepionki firmy Pfizer/BioNTech i Moderna, pacjentowi zostaje wstrzyknięty preparat, w skład którego wchodzi cząsteczka kwasu rybonukleinowego (messenger RNA – informacja matrycowego kodu genetycznego). Szczepionki te zawierają pewną wiadomość, tzw. kod, który przekazuje organizmowi instrukcje, jakie białko ma on wytworzyć, by układ odpornościowy zareagował, ucząc się walki z koronawirusem i mógł się przed nim obronić⁵⁶. Uszczegóławiając, wykorzystuje się w owych preparatach jeden lub więcej genów wirusa w celu wywołania odporności immunologicznej, co stanowi instrukcję dla komórek, w jaki sposób mają one wyprodukować białko S koronawirusa, za pośrednictwem którego wnika ono do błony śluzowej w organizmie, a dzięki temu (owej informacji) komórki zaczynają produkować to białko, które zostaje rozpoznawane przez organizm jako obce, w konsekwencji czego wytwarza on przeciwciała. Po wytworzeniu owego białka S jego cząsteczki ulegają degradacji⁵⁷.

archiwum/vol5422015095.pdf; *Jak odpowiadać na wątpliwości rodziców na temat szczepień? Wskazówki dla lekarzy*, red. E. Augustynowicz, Narodowy Instytut Zdrowia Publicznego. Państwowy Zakład Higieny, Warszawa 2017; A. Kotok, *Bezłitosna immunizacja. Prawda o szczepionkach*, Warszawa 2021; E. Bernatowska, P. Grzesiowski, *Szczepienia ochronne i zalecane od A do Z*, Warszawa 2021; A. Moris, *Szczepienia pełne kłamstw. O farmaceutycznych praktykach*, Białystok 2021; A. Bednarek, M. Bartkowiak-Emeryk, J. Wysocki, *Szczepienia ochronne w profilaktyce chorób zakaźnych u dzieci*, Warszawa 2018.

⁵⁴ *Lekarze i naukowcy ostrzegają przed szczepieniami na Covid-19. Apelują do prezydenta i rządu, „Do Rzeczy”*, 30 listopada 2020, <https://dorzeczy.pl/kraj/163148/>; W. Gadowski, *Opinia prawna dotycząca szczepień przeciwko Covid-19 w ramach Narodowego Programu Szczepień ogłoszonego przez Radę Ministrów*.

⁵⁵ M. Trojanowska, A. Wincewicz-Price, R. Zyzik, raport: *Od szczepionek do szczepień. Jak skutecznie włączyć społeczeństwo w walkę z pandemią?*, PIE, „Policy Paper” 2021, nr 2, Warszawa 2021, s. 34, <https://pie.net.pl/wp-content/uploads/2021/04/PIE-Raport-Szczepienia.pdf>.

⁵⁶ K. Torchała, *Szczepionka m-RNA dostarcza informację, jak produkować białko koronawirusa, PAP*, <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C782937%2Cszczepionka-mrna-dostarcza-informacje-jak-produkowac-bialko-wirusa.html>.

⁵⁷ M. Ważna, *Rodzaje szczepionek przeciw Covid-19. Czym się różni szczepionka wektorowa od szczepionki m-RNA, konsultacja merytoryczna lek. A. Witkowska, 30 czerwca 2021 r., Medonet*,

W sposób przystępny dla każdego oddaje ich istotę jedna z ekspertek Zakładu Epidemiologii Chorób Zakaźnych i Nadzoru NIZP-PZH, stwierdzając: „Nasz organizm staje się fabryką do produkcji białka S koronawirusa, co pobudza działanie układu odpornościowego”⁵⁸. Podkreśla ona ponadto, że ich zaletą jest nieskomplikowany i szybki proces produkcji, „dzięki któremu niepotrzebne staje się namnażanie wirusa, niezbędne dla przygotowania szczepionki, potrzebna jest, jak wynika z powyżej przytoczonego opisu, wyłącznie informacja genetyczna”⁵⁹. Zdaniem Jacka Jemmelity, chemika z Centrum Technologii Uniwersytetu Warszawskiego prowadzącego niemal od 20 lat badania nad terapeutycznym wykorzystaniem m-RNA, „Wirus SARS-CoV-2 nie należy do grupy wirusów, które potrafią włączyć się do DNA gospodarza (czyli – jak to określa język biologii – nie potrafi dokonać odwrotnej transkrypcji). Taką sztukę posiadły niektóre wirusy, np. wirus HBV czy zaliczany do grupy retrowirusów HIV. Tym bardziej nie jest w stanie odwrotnej transkrypcji dokonać nietrwały fragment mRNA wirusa wywołującego Covid-19, który krótko działa poza jądrem komórkowym i... się rozpada”⁶⁰.

Preparaty AstraZeneca czy Johnson&Johnson to tzw. szczepionki wektorowe, ich wytworzenie bazuje na wykorzystywaniu fragmentów innych wirusów do wywołania odpowiedzi immunologicznej przeciw konkretnemu wirusowi, w tym przypadku koronawirusowi SARS-COV-2⁶¹. Wykorzystuje się tu więc pewien rodzaj wirusa, specjalnie spreparowanego, nieaktywnego – adenowirusa. W przypadku tej pierwszej z powyżej wymienionych wykorzystuje się wirus małpi, zaś tej drugiej ludzki⁶². Jak stwierdza dr hab. n. med. Ewa Augustynowicz z NIZP-PZH: „To wirusy, które nie będą namnażać się w organizmie. Są niezakaźne i bezpieczne. Są takim nośnikiem i wektorem, który nadaje kierunek, jak i gdzie organizm człowieka ma wytworzyć białko wirusa, które jako antygen nauczy nasz układ immunologiczny, jak przygotować się do zwycięskiej walki z koronawirusem”⁶³.

Wskazuje się również, że prace nad technologią m-RNA trwały wiele lat. Należy przytoczyć stanowisko w tym przedmiocie francuskiej immunolog (dr nauk biomedycznych Uniwersytetu w Genewie Aleksandry Dufour) zaprezentowane w jednym z prestiżowych czasopism „Nature Reviews Drug Discovery” z 2018 r., czy też

<https://www.medonet.pl/porozmawiajmyoszczepionce/szczepionka-na-covid-19,rodzaje-szczepionek-przeciw-covid-19--czym-sie-roznia---wyjasniamy-,artykul,29622013.html>.

⁵⁸ Tamże.

⁵⁹ Tamże.

⁶⁰ Cyt. za: W. Szczepaniak, J. Wojteczek, *Technologia m-RNA – dlaczego jest bezpieczna?*, PAP, <https://zdrowie.pap.pl/szczepienia/technologia-mrna-w-szczepionkach-dlaczego-jest-bezpieczna>.

⁶¹ M. Ważna, *Rodzaje szczepionek przeciw Covid-19...*

⁶² M. Wysocka, *Eksperci: szczepionki przeciw Covid-19 ratują życie, nie deprecjonujemy żadnej z nich (raport dziennikarki PAP prezentujący stanowisko polskich ekspertów – członków Rady Programowej Nauka Przeciw Pandemii)*, <https://zdrowie.pap.pl/szczepienia/eksperci-szczepionki-przeciw-covid-19-ratuja-zycie-nie-deprecjonujemy-zadnej-z-nich>.

⁶³ Tamże.

prof. Stephana Evansa z London School of Hygiene & Tropical Medicine w „The Guardian” przytaczane przez polską immunolog Ewę Wojciechowską publikującą na profesjonalnym portalu firmy farmaceutycznej Connectmedica⁶⁴. Informuje ona, że szczepionka przeciwko Covid opiera się na pracy naukowców z m-RNA od wielu lat, początkowo były to badania przedkliniczne na zwierzętach, potem kliniczne wśród osób ze schorzeniami onkologicznymi. Potwierdzają to również polscy specjaliści, sugerując, że nowatorstwem jest jedynie wprowadzenie szczepionek wyprodukowanych na bazie owej technologii na rynek farmaceutyczny⁶⁵. Stanowisko to zdecydowanie popierają eksperci powoływani w telewizji, czy też prasie, a także zrzeszeni w różnych profesjonalnych stowarzyszeniach⁶⁶. Samo wprowadzenie jej do obrotu przez UE i jej zatwierdzenie przez Komisję Europejską, a później przez Komitet Pediatryczny Europejskiej Agencji Leków (EMA) stanowić może tego potwierdzenie.

Jak już wspomniano, zróżnicowanie opinii profesjonalistów w omawianym tu obszarze prezentowane za pośrednictwem największego na świecie medium może wywołać dezorientację w społeczeństwie, a w dalszej kolejności poczucie stanu zagrożenia u jednostki, jeśli chodzi o swoje własne zdrowie i osób najbliższych, a najbardziej dzieci.

Kolejny argument powoływany przez przeciwników owej immunizacji to możliwość wystąpienia po immunizacji niepożądanych odczynów poszczepiennych. Jak powszechnie wiadomo, dotyczy to każdej szczepionki. W przypadku szczepionki AstraZeneca za NOP uznano wystąpienie zakrzepicy żyłnej, co nagłaśniały media i co potwierdził 6 kwietnia 2021 r. Marco Cavaleri z Europejskiej Agencji Leków⁶⁷. Doprowadziło to do wycofania tej szczepionki przez rządy niektórych państw. Schorzenie to polega na tworzeniu się skrzepów krwi, co potencjalnie prowadzi do zatkania lub zmniejszenia się średnicy żył, przy czym skrzeplina może oderwać się i dotrzeć za pośrednictwem krwioobiegu do serca i tętnic w płucach, co w dalszej konsekwencji stanowić może potencjalne źródło powikłań w postaci zatorowości płucnej, a to z kolei obarczone jest dużą śmiertelnością⁶⁸.

⁶⁴ Cyt. za: E. Wojciechowska, *Szczepionki m-RNA nieprzebadane, nowe, niebezpieczne?* – wyjaśnienia immunolożka, <https://www.hellozdrowie.pl/szczepionki-mrna- nieprzebadane-nowe-niebezpieczne-pisze-i-wyjasnia-immunolozka/>.

⁶⁵ Cyt. za: W. Szczepaniak, J. Wojteczek, *Technologia m-RNA...*; cyt. za: E. Wojciechowska, *Szczepionki m-RNA nieprzebadane, nowe...*

⁶⁶ M. Wysocka, *Eksperti: szczepionki przeciw Covid-19 ratują życie...; Stanowisko PTR w sprawie szczepień przeciwko Covid-19 – środki ostrożności dla chorych z ryzykiem zakrzepicy*, <https://www.termidia.pl/reumatologia/Stanowisko-PTR- w-sprawie-szczepien-przeciw-Covid-19-srodki-ostrozności-dla-chorych-z-ryzykiem-zakrzepicy,42023.html>.

⁶⁷ B. Chudy, *Ekspert EMA: jest związek pomiędzy szczepionką Astra Zeneca a zakrzepicami*, *Radio Zet/Wiadomości/Koronawirus*, 6 kwietnia 2021, godz. 14.50, <https://wiadomosci.radiozet.pl/Koronawirus/Szczepienia-przeciw-Covid-19-preparatem-AstraZeneca.-Ekspert-EMA-Jest-zwiazek-z-zakrzepicami>.

⁶⁸ M. Mikołajska, *Zakrzepica. Jaki jest jej związek z Covid-19 i szczepionką Astra Zeneca?* *Wyjaśnia lekarz*, <https://www.medonet.pl/porozmawiajmyoszczepionce/szczepionka-na-covid-19,zakrzepica--objawy--zwiazek-z-covid-19-i- szczepionka-astrazeneca,artykul,44809956.html>.

Jednakże, zdaniem znawców przedmiotu, „zdarzenia zakrzepowo-zatorowe po podaniu szczepionek wektorowych przeciwko Covid-19 są bardzo rzadkimi zdarzeniami, ale są specyficzne, gdyż towarzyszy im małopłytkowość. Przy tak niskiej częstości występowania badania kliniczne nie są w stanie ich wychwycić”⁶⁹. Wskazuje się bowiem, iż np. w Wielkiej Brytanii na 17 mln zaszczepionych zanotowano 40 przypadków zakrzepicy jako NOP, w Niemczech na 2 mln tylko kilka, jeśli chodzi o zakrzepicę opon mózgowych⁷⁰. Wobec powyższego stanowisko znawców przedmiotu jest w tym obszarze jednoznaczne: „dla każdego człowieka ryzyko przejścia Covid-19 i związanych z tym powikłań włącznie ze śmiercią jest setki razy większe niż ryzyko powikłań po szczepieniu”.

Ponadto kolejnym argumentem przemawiającym za nieszczepieniem się przeciwko Covid-19 jest taka, a nie inna skuteczność dostępnych na rynku farmaceutycznym szczepionek, nie stanowi więc ona w pełni pragmatycznego instrumentu medycyny przeciwdziałającego zachorowalności w całej populacji. Wyniki badań klinicznych, jak donoszą specjaliści, wskazują na skuteczność szczepionek: Pfeizera 95%; Moderny 94%, AstraZeneca i Johnson & Johnson odpowiednio po 70%⁷¹.

Pozostałe kontrargumenty immunizacji społeczeństw poszczególnych państw to:

- zróżnicowana, nieadekwatna do zapotrzebowania dystrybucja szczepionek na świecie;
- ograniczona w czasie skuteczność owej szczepionki.

Warto wskazać w związku z tym, obok statystyk dotyczących skali immunizacji w naszym społeczeństwie, na tendencje wykazane na gruncie uzyskanych wyników badań przeprowadzonych w lutym 2021 r. wśród Polaków przez Państwowy Instytut Ekonomiczny w przedmiocie ich postaw wobec owych szczepień we wzmiankowanym już w niniejszym artykule raporcie *Od szczepionek do szczepień – jak skutecznie włączać społeczeństwo w walkę z pandemią*. Najbardziej istotne w kontekście podjętego w tym artykule tematu należy uznać rezultaty empirii uzyskane wśród kategorii osób niezarejestrowanych do szczepienia i niezaszczepionych, a są one następujące:

- 27% badanych to przeciwnicy szczepień, przy czym są to najczęściej osoby młode;
- częściej oponentami w zakresie szczepienia są kobiety aniżeli mężczyźni (odpowiednio: 30%; 24%);
- częściej zasadność immunizacji negują mieszkańcy wsi aniżeli miast (odpowiednio: 30%; 18%);
- nieco częściej, co należy uznać za oczywiste, przeciwnicy zasadności poddania się owemu szczepieniu to respondenci, którzy nie doświadczyli kontaktu z wirusem, aniżeli ci, którzy się z nim zetknęli (odpowiednio: 35%; 23%)⁷².

⁶⁹ Stanowisko PTR w sprawie szczepień przeciwko Covid-19...

⁷⁰ M. Mikołajska, *Zakrzepica. Jaki jest jej związek z Covid-19...*

⁷¹ Stanowisko PTR w sprawie szczepień przeciwko Covid-19...

⁷² M. Trojanowska, A. Wincewicz-Price, R. Zyzik, raport: *Od szczepionek do szczepień...*, s. 32.

Konieczne jest również podkreślenie, że – jak zaznaczają autorzy owego raportu – „ponad połowa niezdecydowanych i 2/3 przeciwników szczepień rzadko lub wcale nie śledzi doniesień na ten temat, otwarcie deklarując zmęczenie nimi”⁷³.

6. Szczepienie dzieci na Covid-19 – argumenty i kontrargumenty

Na szczepienia dzieci przeciwko Covid-19 przeznaczono dwa preparaty oparte na technologii m-RNA:

- Cominarty – produkt firmy Pfizer-BioNTech;
- Spikevaks – producent Moderna.

Wprowadzenie ich do obrotu na skalę masową, jak donoszą eksperci za pośrednictwem mediów, a także Ministerstwo Zdrowia, poprzedzono wieloetapowymi badaniami (Cominarty – próba N = 2260 nastolatków w wieku 12–15 lat, 2200 amerykańskich nastolatków, Spikevaks – N = 3732 dzieci w wieku 12–17 lat), wskazując, że „preparaty dopuszczone do obrotu spełniają najwyższe standardy bezpieczeństwa”⁷⁴. Podkreśla się, że nie można zarazić się koronawirusem SARS-CoV-2 poprzez zaszczepienie, ponieważ dostępne na rynku szczepionki nie zawierają szczepu wirusa⁷⁵.

Najczęstsze stwierdzone działania niepożądane przytaczane przez polskie Ministerstwo Zdrowia w grupie 12–15-latków należy uznać za klasyczne, jakie mogą wystąpić po szczepieniu, a są to: ból w miejscu wstrzyknięcia (90%), zmęczenie i ból głowy (70%), ból mięśni i dreszcze (40%), ból stawów i gorączka (20%), przy czym mają one charakter przejściowy, tj. ustępują po kilku dniach⁷⁶. W grupie badanych 12–17-latków zaszczepionych owe niepożądane odczyny były analogiczne, a ponadto odnotowano powiększenie węzłów chłonnych, nudności i wymioty, co miało łagodny lub umiarkowany przebieg⁷⁷.

Za słuszością szczepień dzieci przemawiają następujące argumenty:

- objawy u dzieci są bardziej nasilone niż podczas pierwszej pandemii;
- młodzi, o czym powszechnie się mówi, to osoby odgrywające dużą rolę w transmisji wirusa;

⁷³ Tamże, s. 42.

⁷⁴ *List Ministra Zdrowia do dyrektorów szkół, pedagogów, rodziców w sprawie wykonywania szczepienia przeciwko SARS-CoV-2 wśród nieletnich uczniów w wieku od 12 do 15 roku życia*, <https://www.gov.pl/web/zdrowie/list-ministra-zdrowia-do-dyrektorow-szkol-pedagogow-rodzicow-w-sprawie-wykonywania-szczepienia-przeciwko-sars-cov-2-wsrod-nieletnich-uczniow-w-wieku-od-12-do-15-roku-zycia>.

⁷⁵ Tamże.

⁷⁶ Tamże.

⁷⁷ Tamże.

- coraz częstsze przypadki wystąpienia u dzieci powikłań po Covid-19, tzw. PIMS-TS (MIS-C), tj. dziecięcego zespołu pocovidowego jako wieloukładowego stanu zapalnego organizmu (ang. *paediatric inflammatory multisystem syndrome temporally associated with SARS-CoV-2*) obejmującego często układ krążenia, co może stanowić poważne niebezpieczeństwo dla życia, a więc wymaga szybkiego leczenia, a często jest rozpoznawane zbyt późno⁷⁸. Krzysztof Zeneman, szef Kliniki Pediatrii Immunologii i Nefrologii w Instytucie Centrum Matki Polki w Łodzi, podkreśla: „Te zespoły najczęściej występują dwa do czterech tygodni po zakażeniu SARS-CoV-2, niektórzy twierdzą też, że nawet do ośmiu tygodni. To coś niespotykanego do tej pory, choć sam fakt, że objawy pojawiają się u dzieci, które do tej pory przechodziły zakażenia w sposób bezobjawowy lub skąpoobjawowy, nie jest dla nas całkowitym zaskoczeniem, bo mieliśmy na ten temat doniesienia z opracowań amerykańskich, gdzie takich przypadków jest więcej”⁷⁹.

Aktualne wytyczne wskazują, że nie należy podawać owej szczepionki jedynie dzieciom ze znaną historią ciężkiej reakcji alergicznej na którykolwiek z jej składników.

Z kolei obiektywizm wymaga przedstawienia kontrargumentów powszechnej immunizacji owej populacji przeciwko Covid-19. Są one następujące, na co wskazuje Karolina Wojtaś, powołując się na znawców przedmiotu:

- bardzo niska śmiertelność dzieci w sytuacji zachorowania na ową chorobę (mniej niż 2 na milion przypadków);
- szczepienie dzieci nie jest obecnie priorytetem, a nawet postrzegane jest przez niektórych naukowców w kategorii „moralnego zła” (prof. Andrew Pollard partycypujący w opracowaniu szczepionki AstraZeneca), ponieważ w wielu krajach brakuje szczepionek dla osób w grupie zwiększonego ryzyka;
- prawdopodobieństwo wzrostu średniego wieku pierwszego zakażenia i zwiększone ryzyko wystąpienia powikłań u najmłodszych zaszczepionych osób⁸⁰.

Uniwersalny kontrargument przytaczany *in genere* przez przeciwników szczepień to interpretowanie immunizacji jako ingerencji w wolność jednostki zagwarantowanej konstytucją RP – artykuł 39: „Nikt nie może być poddawany eksperymentom naukowym, w tym medycznym, bez dobrowolnie wyrażonej zgody”⁸¹.

⁷⁸ A. Grzelak-Michałowska, *Prof. Krzysztof Zeneman: PIMS to nowa jednostka chorobowa, której musimy się nauczyć, PAP*, <https://pulsmedycyny.pl/prof-krzysztof-zeman-pims-to-nowa-jednostka-chorobowa-ktorej-musimy-sie-nauczyc-1102854>.

⁷⁹ Tamże.

⁸⁰ K. Wojtaś, *Szczepienia Covid-19 – dzieci. Czy to jest bezpieczne?*, <https://wylecz.to/korona-wirus/szczepienia-na-covid-19-dzieci-czy-to-jest-bezpieczne/>.

⁸¹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. nr 78, poz. 483, z 2001 r. nr 28, poz. 319, z 2006 r. nr 200, poz. 1471 oraz z 2009 r. nr 114, poz. 946), <https://www.prawo.uw.edu.pl/przegdok.asp?qdatprz=akt&qplikid=548>.

7. Władza rodzicielska jako swoisty stosunek prawny a szczepienia dziecka na Covid-19

W związku z obowiązującą procedurą w zakresie szczepień dziecka uznano za zasadne przedstawienie normatywnego wzorca stosunków rodzice – dziecko wyznaczonego przez ustawodawcę w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym⁸².

Jeśli chodzi o władzę rodzicielską rozpatrywaną w kategorii stosunku rodzinnoprawnego, to składa się nań katalog obowiązków: rodziców względem dziecka, dziecka wobec rodziców oraz wzajemnych *obligatio* obu tych podmiotów względem siebie.

Dla potrzeb niniejszego artykułu konieczne jest szczegółowe omówienie treści owego stosunku prawnego z perspektywy praw dziecka (tj. obowiązków rodzica/-ów), a także wskazanie na pozostałe jej komponenty.

Obligatio rodziców względem dziecka zasadniczo wyznaczają artykuły 95, 96 i 98 k.r. i o. Wyraźnie podkreśla się w literaturze przedmiotu, że naczelnym paradygmatem, jakiemu podporządkowana jest realizacja obowiązków rodzicielskich, jest dobro dziecka i jak donoszą w związku z tym autorzy jednego z komentarzy do kodeksu rodzinnego i opiekuńczego: „ma to charakter bezwzględnie obowiązujący”⁸³. Sygnalizują oni ponadto, iż „stosunki między rodzicami a dziećmi mają charakter szczególny, dobro dziecka bowiem wymaga maksimum staranności rodziców”⁸⁴.

Warto zaznaczyć, że w świetle przepisów art. 10. k.c. i art. 92 k.r. i o. dziecko oznacza osobę małoletnią, tj. poniżej 18 roku życia (pozostającą pod władzą rodzicielską).

Katalog obowiązków rodziców względem dziecka (stanowiący jednocześnie wyznacznik przynależnych mu praw podmiotowych) wynikających ze specyfiki omawianego stosunku prawnego przedstawia się następująco:

- piecza nad osobą dziecka (art. 95 k.r. i o.);
- reprezentacja jego osoby w obrocie prawnym (przed sądem i innymi organami państwowymi), jest to tzw. przedstawicielstwo ustawowe (art. 98 k.r. i o. z uwzględnieniem wyjątków: §3 art. 98 k.r. i o.);
- zarząd jego majątkiem (z należytą starannością) (szczegóły patrz: art. 101 i 103 k.r. i o., z uwzględnieniem wyjątków – art. 102 k.r. i o.).

Jak podkreśla Tadeusz Smoczyński w komentarzu: „Dziecko ze względu na swoją niedojrzałość fizyczną i psychiczną wymaga stałej troski o prawidłowy, wszechstronny rozwój, bezpieczeństwo, integralność fizyczną osoby”⁸⁵.

⁸² Ustawa – Kodeks rodzinny i opiekuńczy z 25 lutego 1964 r. (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 1359), <https://www.prawo.vulcan.edu.pl/przegdok.asp?qdatprz=akt&qplikid=1064>.

⁸³ H. Ciepla, B. Czech, T. Domińczyk, S. Kalus, K. Piasecki, M. Sychowicz, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy z komentarzem*, Warszawa 2001, s. 562.

⁸⁴ Tamże.

⁸⁵ T. Smoczyński, *Prawo rodzinne i opiekuńcze – analiza i wykładnia*, Warszawa 2001, s. 296, 297.

Pojęcie „pieczy” oznacza dbałość, troskę o osobę zgodnie z wymogiem należytej staranności.

Z realizacją obowiązku opieki nad dzieckiem ściśle wiąże się kolejne *obligatio* rodziców – wychowania i kierowania dzieckiem, co uregulowane jest art. 96 k.r. i o.: „Rodzice wychowują dziecko pozostające pod ich władzą rodzicielską i kierują nim. Obowiązani są troszczyć się o fizyczny i duchowy rozwój dziecka i przygotować je należycie do pracy dla dobra społeczeństwa i odpowiednio do jego uzdolnień”.

Nieco innym od wychowania, jeśli chodzi o zakres przedmiotowy, obowiązkiem rodziców względem dziecka jest *obligatio* kierowania dzieckiem. W doktrynie i orzecznictwie prawa rodzinnego interpretowane jest ono jako regulowanie i nadzorowanie trybu życia dziecka praktycznie niezależnie od jego wieku⁸⁶. Zdaniem jednego z autorów komentarza do kodeksu rodzinnego i opiekuńczego „kierowanie dotyczy w większym stopniu troski o środowisko dziecka”⁸⁷, co można by rozpatrywać w kontekście zagwarantowania mu przez rodziców właściwych warunków z uwagi na stan zdrowia. Uzupełnienie owej regulacji stanowi powinność rodziców wysłuchania opinii dziecka przy podejmowaniu przez nich decyzji w jego sprawach wyznaczona przepisami §4 art. 95 k.r. i o., o ile jest to możliwe, z uwagi na rozwój umysłowy, stan zdrowia, stopień dojrzałości z uwzględnieniem w miarę możliwości jego rozsądnych życzeń, co nie obejmuje, jak się wydaje, swym zakresem decyzji rodziców o szczepieniu potomka.

Ustawodawca w art. 95 §1 podkreśla, że rodzice zobowiązani są do realizacji władzy z poszanowaniem godności i praw dziecka (należy tu nadmienić, że istnieje zakaz stosowania wobec dziecka kar cielesnych) (art. 96.1. k.r. i o.).

Jak już wspomniano, drugim podmiotem stosunku prawnego władzy rodzicielskiej jest dziecko. Ustawodawca nałożył nań konkretne obowiązki wynikające z art. 91 oraz §2 art. 95: współdziałania na rzecz dobra rodziny i posłuszeństwa. Powszechnie wiadomo jest na gruncie prawa cywilnego, że małoletni ukończywszy 13 lat posiada tzw. ograniczoną zdolność do czynności prawnych przejawiającą się w możliwości skutecznego dokonywania ich w ramach tzw. zwykłego zarządu, tj. nieistotnych, wynikających z życia codziennego, przy czym powinien on „wysłuchać opinii i zaleceń rodziców formułowanych dla jego dobra” (§2 art. 95 k.r. i o.) (co nie obejmuje więc swym zakresem decyzji o poddaniu się szczepieniu, chociaż skończywszy 16 lat ma prawo do wszechstronnej informacji w tym przedmiocie).

Jak wskazuje się w artykule 87 k. r. i o., rodzice i dzieci obowiązani są wspierać się wzajemnie (psychicznie czy materialnie w chwilach szczególnie trudnych). W jednym z komentarzy do kodeksu rodzinnego i opiekuńczego podkreśla się, że *obligatio* to istnieje aż do śmierci każdego z podmiotów (niezależnie od tego, czy rodzice są małżeństwem, czy też nie), co nie wydaje się bez znaczenia w sytuacji

⁸⁶ Tamże, s. 567.

⁸⁷ Tamże, s. 297.

wystąpienia u potomka ciężkich powikłań poszczepiennych, zwłaszcza po ukończeniu osiemnastego roku życia⁸⁸.

Gdy rodzice nienależycie wywiązują się z nałożonych nań obowiązków (praw), może być zastosowana w zależności od ciężaru gatunkowego owej dysfunkcji instytucja ograniczenia (art. 109 k. r. i o.), zawieszenia (art. 110 k. r. i o.), czy też pozbawienia ich władzy rodzicielskiej (art. 111 k. r. i o.).

Dla przeprowadzenia komplementarnej analizy konieczne jest przedstawienie aktualnych możliwości w zakresie istniejących rozwiązań prawnych odnoszących się do sytuacji szczepienia dziecka powyżej 12 roku życia przeciwko Covid z perspektywy realizacji władzy rodzicielskiej, które można by uznać za precedensowe (a mogą się one pojawić lub już zdarzają się w realiach życia społecznego).

Należy dokonać eksplikacji statusu prawnego małoletniego w obszarze przeprowadzenia u niego zabiegu immunizacji wyznaczonego zasadniczo treścią przepisów §1 i §4 art. 34 ustawy z 5 grudnia 1996 r. o zawodach lekarza i lekarza dentysty w następującym brzmieniu:

„Art. 34. 1. Lekarz może wykonać zabieg operacyjny albo zastosować metodę leczenia lub diagnostyki stwarzającą podwyższone ryzyko dla pacjenta po uzyskaniu jego pisemnej zgody.

4. Jeżeli pacjent ukończył 16 lat, wymagana jest także jego pisemna zgoda”⁸⁹.

Wobec powyższego należy uznać, że dziecko poniżej 16 roku życia zgodnie z założeniami przyjętymi w art. odnoszącymi się do przedstawicielstwa ustawowego rodziców jest zdane tylko i wyłącznie na ich wolę, a więc taką, a nie inną ich decyzję w tym obszarze.

Może zaistnieć sytuacja dotycząca małoletniego, który ukończył 12 lat i więcej, że rodzice nie są zgodni co do poddania dziecka szczepieniu – jedno z nich jest jego zwolennikiem, drugie przeciwnikiem lub nie „ma w tym przedmiocie zdania”. Wówczas, zgodnie z przepisami art. 93 & 1 k.r. i o. i art. 97 & 1 k.r. i o., każde z nich może złożyć wniosek do sądu rodzinnego o rozpatrzenie owej sprawy i wtedy są oni związani jego postanowieniem:

„Art. 93. §1. Władza rodzicielska przysługuje obojgu rodzicom.

Art. 97. §1. Jeżeli władza rodzicielska przysługuje obojgu rodzicom, każde z nich jest obowiązane i uprawnione do jej wykonywania.

§2. Jednakże o istotnych sprawach dziecka rodzice rozstrzygają wspólnie; w braku porozumienia między nimi rozstrzyga sąd opiekuńczy”.

Jeżeli dziecko skończyło 16 lat, należy rozważyć dwie opcje:

- chce być zaszczepione, a rodzice nie wyrażają na to zgody,
- nie chce poddać się zabiegowi immunizacji, a rodzice są zwolennikami jej przeprowadzenia.

⁸⁸ Tamże, s. 356–360.

⁸⁹ Ustawa z dnia 5 grudnia 1996 r. o zawodach lekarza i lekarza dentysty (t.j. Dz.U. z 2021 r., poz. 790, 1559), <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970280152/U/D19970152Lj.pdf>.

Rozwiązanie prawne tej drugiej z wymienionych, mając na uwadze treść przytaczanego §4 art. 34 ustawy o zawodach lekarza i lekarza dentystry, jest jasne i klarowne – nie ma możliwości zaszczepienia 16-latka i starszego dziecka wbrew jego woli⁹⁰.

Jeżeli dziecko wyraża do tego gotowość – chce się zaszczepić wbrew rodzicom, to wówczas istnieje możliwość złożenia przez małoletniego samodzielnie informacji/wniosku do sądu rodzinnego, który po rozpatrzeniu istniejącego *status quo*, jak wskazują praktycy prawa, wyznacza kuratora dla małoletniego (patrz: cywilnoprawna kuratela sprowadzająca się do pełnomocnictwa) reprezentującego go w postępowaniu, i to on formalnie występuje wówczas do sądu o wydanie „tzw. zgody zastępującej zgodę rodziców” (art. 91 k.r. i o., art. 91 przypis 1 k.r. i o., art. 91 przypis 2 k.r. i o.).

Rozważając sytuację niepoddania dziecka przez rodziców zabiegowi immunizacji na Covid-19, na gruncie doktryny prawa rodzinnego i regulacji prawnych zawartych w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym można by ją rozpatrywać w kategorii deprecjacji przez nich idei dobra dziecka jako paradygmatu w jej realizacji, a także uchybień, jeśli chodzi o sprawowanie pieczy zgodnie z wymogiem należytej staranności, czy też z perspektywy ich dysfunkcji w sferze wychowania (dołożenie przez nich wszelkich starań o pełną sprawność fizyczną dziecka), a także nienależytego kierowania potomkiem do osiemnastego roku życia.

Uzasadnione wydaje się zatem powołanie się tu na sytuację zagrożenia dobra dziecka, co stanowi formalnoprawną i merytoryczną przesłankę do zastosowania instytucji ograniczenia władzy rodzicielskiej z art. 109 k.r. i o. Zasadne wydaje się więc jej omówienie.

Wystarczającą przesłankę do jej zastosowania stanowi bowiem zagrożenie dobra dziecka i jak wskazuje się w jednym z komentarzy do k.r. i o., poważne, będące bezpośrednim skutkiem niewłaściwego lub nieudolnego sprawowania władzy rodzicielskiej⁹¹, co przekładałoby się na niedołożenie wszelkich starań przez rodziców do optymalizacji przez nich stanu wiedzy, tak w zakresie Covid-19, jak też szczepień przeciw tej chorobie zakaźnej. Wówczas to sąd rodzinny wydaje na mocy art. 109 k.r. i o. zarządzenie ingerujące w jej realizację adekwatne do zaistniałej *in concreto* sytuacji. Katalog potencjalnych rozwiązań wyznaczonych przepisami art. 109 k.r. i o. nie jest enumeratywny, a jedynie przykładowy, na co wskazuje zawarte w treści przepisów powyższego artykułu sformułowanie „w szczególności”.

Sąd rodzinny może np. zobligować rodziców oraz małoletniego do określonego postępowania, wskazując sposób kontroli realizacji wydanych zarządzeń; określić, jakie czynności nie mogą być przez rodziców dokonywane bez zezwolenia sądu przy niewłaściwym zarządzie majątkiem dziecka i powołać w tym

⁹⁰ Tamże.

⁹¹ Tamże.

celu kuratora; ustanowić nadzór kuratora społecznego nad realizacją władzy; zarządzić umieszczenie dziecka w placówce opieki częściowej lub całkowitej bądź rodzinie zastępczej.

Sytuację niepoddania dziecka szczepieniu na Covid-19 należałoby uznać za podstawę wydania przez sąd rodzinny zarządzenia obligującego rodziców do przeprowadzenia zabiegu jego immunizacji. Jednakże faktyczne zastosowanie instytucji ograniczenia władzy rodzicielskiej w analizowanej sytuacji wydaje się być wysoce kontrowersyjne, tak z perspektywy praktyków prawa, tj. orzecznictwa, jak też realiów – znacznego odsetka dzieci niezaszczepionych w naszym społeczeństwie.

Zakończenie

Podsumowując powyższe rozważania na temat szczepień, należałoby to uznać za obowiązek rodziców z perspektywy dobra dziecka (racjonalizując to *per analogiam* do – jak powszechnie wiadomo – istnienia katalogu szczepień obowiązkowych małoletnich), a także w kontekście powinności wobec społeczeństwa, co znajduje racjonalizację w polityce prozdrowotnej państwa. Wobec powyższego szczególnego znaczenia nabiera treść przytaczanych przepisów wyznaczonych §3 art. 95 k. r. i o.: „Władza rodzicielska powinna być wykonywana tak, jak tego wymaga dobro dziecka i interes społeczny”. Ekspersi są zgodni, że jedynym sposobem uchronienia ludzi przed Covid-19 jest jak najszybsze zaszczepienie całego społeczeństwa⁹². Stanowisko to w odniesieniu do *in genere* chorób zakaźnych odzwierciedla następujące stwierdzenie dra hab. Pawła Stefanoffa: „Na zjawisku odporności zbiorowiskowej opiera się koncepcja obowiązku szczepień, czyli pewnej umowy społecznej w celu ochrony najsłabszych. Dlatego wszystkie państwa świata starają się szczepić jak najczęściej swoje dzieci przeciw najgroźniejszym chorobom zakaźnym. W ten sposób tworzą płaszcze ochronne dla tych najsłabszych, czyli osób, które są ciężko chore na przewlekłe choroby, nowotwory, dla osób, które nie mogą być zaszczepione z powodu przeciwwskazań, oraz osób, które nie odpowiedziały na szczepienie. Pamiętajmy, że nie ma szczepionki w 100% skutecznej”⁹³. Istotne znaczenie ma więc wola każdego do poddania się immunizacji, a także rodzica, jeśli chodzi o przeprowadzenie szczepienia u dziecka, tak dla dobra jednostki – celem uzyskania indywidualnej odporności organizmu – jak też całego społeczeństwa. Jednakże niezbędne wydaje się tu pozyskanie przez społeczeństwo rzetelnej wiedzy na ten temat. Dużą rolę w tej kwestii można przypisać środkom masowego przekazu. Jednakże można tu również mówić o pewnej dezorientacji

⁹² M. Mikołajska, *Koronawirus w USA. Budowanie naturalnej odporności stadnej. Eksperti: katastrofalny plan, 7 stycznia 2021 r.*, <https://www.medonet.pl/koronawirus/to-musisz-wiedziec,koronawirus-w-usa--naturalna-odpornosc-stadna--eksperti--katastrofalny-plan,artykul,52888445.html>.

⁹³ P. Stefanoff, *Na czym polega odporność...*

w społeczeństwie, co wpływa na poziom immunizacji w Polsce. Racjonalizować to można przede wszystkim zintensyfikowaną działalnością na forum różnych mediów ruchu przeciwników szczepień odwołujących się do powoływanych przez siebie ekspertów. Usprawiedliwiać to może pasywność Polaków w kwestii podania siebie, dziecka/ci immunizacji na Covid-19, troska o dobro własnej osoby i potomka/ów. Obecnie należałoby odwołać się jedynie do określonego poziomu wiedzy jednostki w przedmiocie Covid-19 oraz subiektywnego systemu wartości dystynktywnego dla każdego z nas.

Bibliografia

Monografie

- Bauman Z., *Ponowoczesność jako źródło cierpień*, Warszawa 2004.
- Bednarek A., Bartkowiak-Emeryk M., Wysocki J., *Szczepienia ochronne w profilaktyce chorób zakaźnych u dzieci*, Warszawa 2018.
- Bernatowska E., Grzesiowski P., *Szczepienia ochronne i zalecane od A do Z*, Warszawa 2021.
- Ciepla H., Czech B., Domińczyk T., Kalus S., Piasecki K., Sychowicz M., *Kodeks rodzinny i opiekuńczy z komentarzem*, Warszawa 2001.
- Gajda J., *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Warszawa 1999.
- Jak odpowiadać na wątpliwości rodziców na temat szczepień? Wskazówki dla lekarzy*, red. E. Augustynowicz, Narodowy Instytut Zdrowia Publicznego. Państwowy Zakład Higieny, Warszawa 2017.
- Kotok A., *Bezłitosna immunizacja. Prawda o szczepieniach*, Warszawa 2021.
- Moris A., *Szczepienia pełne kłamstw. O farmaceutycznych praktykach*, Białystok 2021.
- Ritzer G., *Klasyczna teoria socjologiczna*, przeł. H. Jankowska, Poznań 2004.
- Smyczyński T., *Prawo rodzinne i opiekuńcze – analiza i wykładnia*, Warszawa 2001.
- Zarzecki L., *Teoretyczne podstawy wychowania. Teoria i praktyka w zarysie*, Jelenia Góra 2012.

Artykuły

- Frączek Z., *Niepowodzenia szkolne uczniów w czasie pandemii Covid-19 w perspektywie wybranych badań empirycznych* [w:] *Kultura – Przemiany – Edukacja. Myśl o wychowaniu. Teorie i zastosowania edukacyjne*, red. R. Pelczar, Z. Frączek, P. Juško, P. Karaś, H. Sommer, Rzeszów 2020.
- Janion M., Jędrzejczyk K., *I bez zmiany przepisów można pytać o szczepienia*, „Rzeczpospolita”, 22 września 2021, nr 221(12072).

Netografia

- Bartkiewicz A., *Kto może się rejestrować się na szczepienie trzecią dawką od 24 września*, „Rzeczpospolita”, 24 września 2021 r., <https://www.msn.com/pl-pl/wiadomosci/other/kto-mo%C5%BCe-rejestrowa%C4%87-si%C4%99-na-szczepienie-trzeci%C4%85-dawk%C4%85-od-24-wrze%C5%9Bnia/ar-AAOLwfu>.
- Chudy B., *Ekspert EMA: jest związek pomiędzy szczepionką Astra Zeneca a zakrzepicami*, *Radio Zet/Wiadomości/Koronawirus*, 6 kwietnia 2021, godz. 14.50, <https://wiadomosci.radiozet.pl/Koronawirus/Szczepienia-przeciw-Covid-19-preparatem-AstraZeneca.-Ekspert-EMA-Jest-zwiazek-z-zakrzepicami>.

- Dereszyński T., *Szczepienie uczniów w szkołach od 1 września 2021. Wytyczne MEiN dla szkół. Jaki jest procent zaszczepionych wśród uczniów?*, „Polska Times”, 19 sierpnia 2021, <https://polskatimes.pl/szczepienie-uczniow-w-szkolach-od-1-wrzesnia-2021-wytyczne-mein-dla-szkol-jaki-jest-procent-zaszczepionych-wsrod-uczniow/ar/c1-15762184>.
- Dziennik.pl, *Kiedy w Polsce będzie rekomendacja szczepienia przeciwko Covid-19 dzieci powyżej 5 lat*, PAP, <https://zdrowie.dziennik.pl/profilaktyka/artykuly/8252271,szczepienie-przeciwko-co-vid-19-dla-dzieci-po-5-roku-zycia.html>.
- Gadowski W., *Opinia prawna dotycząca szczepień przeciwko Covid-19 w ramach Narodowego Programu Szczepień ogłoszonego przez Radę Ministrów*.
- Grzelak-Michałowska A., *Prof. Krzysztof Zeneman: PIMS to nowa jednostka chorobowa, której musimy się nauczyć*, PAP, <https://pulsmedycyny.pl/prof-krzysztof-zeman-pims-to-nowa-jednostka-chorobowa-ktorej-musimy-sie-nauczyc-1102854>.
- Grzelak S., Siellawa-Kolbowska E., Łuczka M., Trafny M., Grzelak A., *Młodzież w czasie epidemii. Raport z wyników sondażu „Akcja Nawigacja – chroń siebie, wspieraj innych” przeprowadzonego w dniach 2–7 kwietnia*, cz. I, IPZIN, Warszawa 2020, https://www.ipzin.org/images/dokumenty/RAPORT_Modziez_w_czasie_epidemii_2020_IPZIN.pdf.
- Grzelak S., Siellawa-Kolbowska E., Łuczka M., Trafny M., Grzelak A., *Młodzież w czasie epidemii. Komu jest najtrudniej. Raport z wyników sondażu „Akcja Nawigacja – chroń siebie, wspieraj innych” przeprowadzonego w dniach 2–9 kwietnia*, cz. II, IPZIN, Warszawa 2020, https://brzeg24.pl/wp-content/uploads/2020/04/RAPORT_Modziez_w_czasie_epidemii_Komu_jest_najtrudniej_2020_IPZIN_Czesc_2.pdf.
- Grzelak S., Żyro D., *Jak wspierać uczniów po roku epidemii? Wyzwania i rekomendacje z obszaru wychowania, profilaktyki i zdrowia psychicznego. Raport oparty na wynikach badań naukowych przeprowadzonych wśród uczniów rodziców i nauczycieli w okresie od kwietnia 2020 do stycznia 2021*, Warszawa 2021, https://www.ipzin.org/images/pdf/Raport_jak_wspierac_uczniow_po_roku_epidemii.pdf.
- Hamer K., Baran M., raport: *Wpływ pandemii Covid-19 na emocje, zachowania i dobrostan Polaków*, 22 lutego 2021, Instytut Psychologii PAN, Uniwersytet SWPS w Warszawie, ogólnopolski panel badawczy Ariadna, <https://covid19psychologia.com.files.wordpress.com/2021/02/raport-6.pdf>.
- Izdebski Z., raport: *Zdrowie, relacje w związkach i życie seksualne Polaków w czasach pandemii Covid-19*, <https://www.uw.edu.pl/zdrowie-relacje-w-zwiazkach-i-zycie-seksualne-polakow/>.
- Krasicka M., *Trzecia dawka szczepionki na Covid-19. Kiedy będą mogły się zaszczepić osoby spoza wymienionych przez MZ grup*, <https://portal.abczdrowie.pl/trzecia-dawka-szczepionki-na-covid-19-kiedy-beda-mogly-sie-zaszczepic-osoby-spoza-wymienionych-przez-mz-grup>.
- Krzyżaniak B., *Covid-19 wykańcza nas psychicznie. Pandemia a stan umysłu*, „Forbes”, 17 listopada 2020, <https://www.forbes.pl/gospodarka/wplyw-pandemii-covid-19-na-zdrowie-psychiczne-polakow-badania/5bq5r5f>.
- Kuzia B., *Szczepienia. Nie daj się oszukiwać*, „Gazeta Wyborcza”, 7 stycznia 2015, <https://www.google.com/search?q=KuziaB.%2CSzczepienia.Nie+dajsie+oszukiwac+%2CGazeta+Wyborcza+%2Cz+7.1.%2C+2015+r.&aq=chrome.0.69i>.
- Lekarze i naukowcy ostrzegają przed szczepieniami na Covid-19. Apelują do prezydenta i rządu*, „Do Rzeczy”, 30 listopada 2020, <https://dorzeczy.pl/kraj/163148/>.
- Maslow A.H., *A Theory of Human Motivation*, “Psychological Review” 1943, 50(4), <http://psychclassics.yorku.ca/Maslow/motivation.htm>.
- Marchewka K.A., Majewska A., Młynarczyk G., *Działalność ruchu antyszczepieniowego, rola środków masowego komunikowania oraz wpływ poglądów religijnych na postawę wobec szczepień ochronnych*, „Postępy Mikrobiologii” 2015, 54,2, <http://www.pm.microbiology.pl/web/archiwum/vol5422015095.pdf>.
- Mikołajska M., *Koronawirus w USA. Budowanie naturalnej odporności stadnej. Eksperti: katastrofalny plan*, 7 stycznia 2021, <https://www.medonet.pl/koronawirus/>

to-musisz-wiedziec,koronawirus-w-usa--naturalna-odpornosc-stadna--eksperci--katastrofalny-plan,artykul,52888445.html.

Mikołajska M., *Wywiad z dr. Krzysztofem Kwietniem, specjalistą chirurgii naczyniowej dla Medonet: Zakrzepica. Jaki jest związek z Covid-19 i szczepionką Astra Zenca?*, <https://www.medonet.pl/porozmawiajmyoszczepionce/szczepionka-na-covid-19,zakrzepica--objawy--związek-z-covid-19-i-szczepionka-astrazeneca,artykul,44809956.html>.

Mikołajska M., *Zakrzepica. Jaki jest jej związek z Covid-19 i szczepionką Astra Zeneca? Wyjaśnia lekarz*, <https://www.medonet.pl/porozmawiajmyoszczepionce/szczepionka-na-covid-19,zakrzepica--objawy--związek-z-covid-19-i-szczepionka-astrazeneca,artykul,44809956.html>.

Morawska-Borowiec A., Borowiec J., *Zdrowie psychiczne Polaków w garści pandemii*, „Twarze Depresji” 2021, nr 3, <https://twarzedepresji.pl/nr-3-2021/>.

N.CZAS.COM, *Koronawirus. Wiadomości Polska. Etapy Narodowego Programu Szczepień. Do którego należy?*, 16 grudnia 2020, <https://nczas.com/2020/12/16/etapy-narodowego-programu-szczepien-do-ktorego-nalezysz/>.

PAP, *Ilu Polaków trzeba zaszczepić na Covid-19, by powstrzymać pandemię? Ekspert wyjaśnia*, 3 grudnia 2020 r., <https://businessinsider.com.pl/wiadomosci/szczepionka-na-covid-19-ilu-polakow-trzeba-zaszczepic-by-zatrzymac-pandemie/8kd06wk>.

PAP, *1 lipca 2021, Wystartowała loteria Narodowego Programu Szczepień*, <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C901981%2Cwystartowala-loteria-narodowego-programu-szczepien.html>.

Plebańska M., Szyller A., Sieńczewska M., *Edukacja zdalna w czasach Covid-19. Raport z badania – czerwiec 2020, UW, Warszawa 2020*, https://files.librus.pl/articles/00pic/20/07/09/librus/a_nauczanie_zdalne_oczami_nauczycieli_i_uczniow_RAPORT.pdf.

Romanowska D., *Wariant delta odpowiedzialny za czwartą falę pandemii*, „Newsweek”, 8 lipca 2021, <https://www.newsweek.pl/wiedza/nauka/koronawirus-i-odpornosc-stadna-czy-czeka-nas-czwarta-fala-wariant-delta/z29gcd0>.

Rudziński L., *Szczepienia dzieci w wieku 12–18 lat. Ilu uczniów się już zaszczepiło?*, <https://stronazdrowia.pl/szczepienia-dzieci-w-wieku-1218-lat-ilu-uczniow-juz-sie-zaszczepilo/ar/c1-15802250>.

Rynek zdrowia.pl, *Pracodawca sprawdzi szczepienie pracownika. Jest gotowy projekt przepisów. Znamy szczegóły*, PAP, <https://www.rynekzdrowia.pl/Prawo/Firma-sprawdzi-szczepienia-pracownikow-MZ-ma-gotowy-projekt-Znamy-szczegoly,224047,2.html>.

Stanowisko PTR w sprawie szczepień przeciwko Covid-19 – środki ostrożności dla chorych z ryzykiem zakrzepicy, <https://www.termedia.pl/reumatologia/Stanowisko-PTR-w-sprawie-szczepien-przeciw-COVID-19-srodki-ostrozności-dla-chorych-z-ryzykiem-zakrzepicy,42023.html>.

Stefanooff P., *Jakie są rodzaje szczepionek?*, <http://szczepienia.pzh.gov.pl/wszystko-o-szczepieniach/jakie-sa-rodzaje-szczepionek/>.

Stefanooff P., *Na czym polega odporność zbiorowiskowa?*, <http://szczepienia.pzh.gov.pl/wszystko-o-szczepieniach/co-to-jest-odpornosc-zbiorowiskowa/>.

Strona Zdrowia, *Ile osób zaszczepiło się przeciwko koronawirusowi? Najnowsze statystyki na 18 września 2021. Jak Polska wypada na tle świata?*, <https://stronazdrowia.pl/szczepionka-przeciwko-koronawirusowi-w-polsce-ile-osob-jest-juz-zaszczepionych-najnowsze-dane-na-6102021/ar/c14p1-21175039>.

Szczepienia Info, Narodowy Instytut Zdrowia Publicznego, *Co to jest odporność zbiorowiskowa?*, <https://szczepienia.pzh.gov.pl/wszystko-o-szczepieniach/co-to-jest-odpornosc-zbiorowiskowa/>.

Szczepianiak W., Wojteczek J., *Technologia m-RNA – dlaczego jest bezpieczna?*, PAP, <https://zdrowie.pap.pl/szczepienia/technologia-mrna-w-szczepionkach-dlaczego-jest-bezpieczna>.

Szczepienia przeciwko Covid-19. Od kiedy mogą się zaszczepić? Wszystkie osoby, które skończyły 12 lat, mogą zapisywać się na szczepienia przeciwko Covid-19, <https://www.gov.pl/web/szczepimysie/od-kiedy-moge-sie-zaszczepic>.

- Torchała K., *Szczepionka m-RNA dostarcza informację, jak produkować białko koronawirusa, PAP*, <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C782937%2CSzczepionka-mrna-dostarcza-informacje-jak-produkowac-bialko-wirusa.html>.
- Trojanowska M., Wincewicz-Price A., Zyzik R., raport: *Od szczepionek do szczepień. Jak skutecznie włączyć społeczeństwo w walkę z pandemią?*, PIE, „Policy Paper” 2021, nr 2, Warszawa, <https://pie.net.pl/wp-content/uploads/2021/04/PIE-Raport-Szczepienia.pdf>.
- Tvn24.pl, raport: *Koronawirus w Polsce. Mapa zakażeń. Ile szczepień wykonano?*, <https://tvn24.pl/polska/koronawirus-w-polsce-mapa-zakazen-ile-szczepien-ile-nowych-przypadkow-wykryto-6-pazdziernika-2021-4344739>.
- Tvn24.pl, raport: *Niespełna jedna czwarta młodzieży w wieku 12–17 lat przyszła na szczepienie*, <https://konkret24.tvn24.pl/polska,108/czarnek-od-30-do-40-procent-nastolatkow-juz-zaszczepionych-publicujemy-dane,1075178.html>.
- Tvn24, *Szczepienie w szkołach: jak duże jest zainteresowanie?*, <https://www.medexpress.pl/jak-duze-jest-zainteresowanie/82795>.
- Ważna M., *Rodzaje szczepionek przeciw Covid-19. Czy się różni szczepionka wektorowa od szczepionki m-RNA, konsultacja merytoryczna lek. A. Witkowska, 30 czerwca 2021, Medonet*, https://www.medonet.pl/porozmawiajmyoszczepionce/szczepionka-na-covid-19,rodzaje-szczepionek-przeciw-covid-19--czy-sie-roznia---wyjasniamy-,artykul,29622013.html?utm_source=pl.
- Wojciechowska E., *Szczepionki mRNA nieprzebadane, nowe, niebezpieczne? – wyjaśnia immunolożka*, <https://www.hellozdrowie.pl/szczepionki-mrna-nieprzebadane-nowe-niebezpieczne-pisze-i-wyjasnia-immunolozka/>
- Wojtaś K., *Szczepienia Covid-19 – dzieci. Czy to jest bezpieczne?*, <https://wylecz.to/koronawirus/szczepienia-na-covid-19-dzieci-czy-to-jest-bezpieczne/>.
- WP. abcZdrowie, T. Kolesnychenko, *Koronawirus. Jesteśmy blisko odporności stadnej. Naukowcy nie są zgodni. Fragment wywiadu dla WP. abcZdrowie przeprowadzonego z Jacekiem Witkowskim, prezesem Polskiego Towarzystwa Immunologii Doświadczalnej i Klinicznej*, <https://portal.abczdrowie.pl/koronawirus-jestesmy-blisko-odpornosci-stadnej-naukowcy-wystarczy-ze-zakazi-sie-10-20-proc-populacji>.
- Wysocka M., *Eksperci: szczepionki przeciw Covid-19 ratują życie, nie deprecjonujemy żadnej z nich (raport dziennikarki PAP prezentujący stanowisko polskich ekspertów – członków Rady Programowej Nauka Przeciw Pandemii)*, <https://zdrowie.pap.pl/szczepienia/eksperci-szczepionki-przeciw-covid-19-ratuja-zycie-nie-deprecjonujemy-zadnej-z-nich>.
- Zespół 300Gospodarka, raport z 3 września 2021 r.: *Polska na 21 miejscu pod względem zaszczepionych osób*, <https://300gospodarka.pl/wykres-dnia/polska-miejsce-w-europie-szczepienia-covid-19>.

Akty prawne

- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (t.j. Dz.U. nr 78, poz. 483, z 2001 r. nr 28, poz. 319, z 2006 r. nr 200, poz. 1471 oraz z 2009 r. nr 114, poz. 946), <https://www.prawo.vulcan.edu.pl/przegdok.asp?qdatprz=akt&qplikid=548>.
- Ustawa Kodeks rodzinny i opiekuńczy z 25 lutego 1964 r. (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 1359), <https://www.prawo.vulcan.edu.pl/przegdok.asp?qdatprz=akt&qplikid=1064>.
- Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 1740), <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19640160093/U/D19640093Lj.pdf>.
- Ustawa z dnia 5 grudnia 1996 r. o zawodach lekarza i lekarza dentyisty (t.j. Dz.U. z 2021 r., poz. 790, 1559), <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970280152/U/D19970152Lj.pdf>.